

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У
ПРОФЕСІОГЕНЕЗІ»**

Студентка 2 курсу, 5м групи,
спеціальності 053 Психологія

Індиченко Вікторія
В'ячеславівна

Науковий керівник
канд. психол. наук
доцент

Вербицька Людмила
Федорівна

Науковий консультант
канд. психол. наук
старший викладач

Кушніренко Катерина
Олегівна

Гарант освітньої програми
доктор психол. наук
професор

Корольчук Валентина
Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ГЕНДЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗІ.....	7
Висновки до першого розділу:	19
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗІ	21
Висновки до другого розділу:	30
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АПРОБАЦІЇ ОПИТУВАЛЬНИКА ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗІ.....	32
3.1. Аналіз гендерної взаємодії студентів у професіогенезі	32
3.2. Практичні рекомендації щодо вдосконалення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі.....	68
Висновки до третього розділу:	71
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність даної теми зумовлюється тим, що в сучасному світі велика увага приділяється стереотипам, приписуваним чоловікам і жінкам, що знаходяться на різних шаблях соціальної драбини. В українському суспільстві, натхненному останнім «Майданом» і останньою «Революцією Гідності» відбуваються процеси демократизації та гуманізації, що сприяють створенню головних можливостей для реалізації особистості. Гендерні стереотипи обмежують сприйняття представників іншої статі, заважають правильно розуміти партнера і ефективно взаємодіяти з ним.

Проте, незважаючи на гарантовану нашою державою рівність прав усіх громадян, існування гендерної нерівності в нашій країні є незаперечним фактом. Так, у 2018 році Україна зайняла 55-те місце серед 188 країн світу за індексом гендерної нерівності (GIN), розділивши його з Уругваєм. При цьому, попередні шаблі рейтингу зайняли такі країни: Саудівська Аравія – 50 місце, Албанія – 51, Монголія – 53 та Ємен – 54 [85]. Прямим наслідком існування гендерної нерівності є гендерні конфлікти, що виникають практично у всіх сферах людських відносин: родинних стосунках, трудовій та політичній діяльності, студентському житті молоді. Проте, необхідно розуміти, що окрім прямих наслідків будь-якого явища існують і побічні, які в даному випадку знаходять своє відображення в уповільненні розвитку людини. Так, у 2018 році Україна займала 84 місце серед 188 країн за індексом людського розвитку (HDI), який склав 0,743, розділивши це місце з Вірменією. Все вищевикладене підкреслює актуальність вивчення особливостей прояву гендерної взаємодії студентської молоді.

У зарубіжній психології проблема гендерної взаємодії знайшла своє відображення в роботах представників різних наукових підходів: психоаналітичного (З. Фрейд, К. Юнг та А. Адлер); соціотропного (У. Мак Дугалл); етологічного (К. Лоренц); теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч); фрустраційно-агресивного (Д. Доллард, Н. Міллер);

поведінкового (А. Басс); соціометричного (Дж. Морено); когнітивного (Ф. Хайдер, Т. Ньюком). Проблеми конфліктних взаємодій та шляхи їх вирішення знайшли своє відображення у роботах: М. С. Корольчука, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіної, Ю. Л. Трофімова, В. І. Осьодло, Г. П. Левківської, Т. М. Лагутіної, І. В. Мостової, А. М. Сипливого, С. М. Миронця, О. В. Зазимко, А. Я. Анцупова, Н. В. Гришиної, А. І. Донцова, А. А. Єршова, Д. Боулдинга, Р. Дарендорфа, М. Дейч, Л. Козер, та ін. Над визначенням особливостей впливу гендерної нерівності на виникнення конфліктів працювали: С. де Бовуар, Т.В. Бендас, Ш. Ортнер, Р. Рабин, А. Річ, Р. Уїгер та ін.

Важливий внесок у розробку гендерного підходу в педагогічній освіті внесли: С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабаєва (проблеми розробки теорії і методології гендерних досліджень, визначення місця та ролі гендерного виховання в системі професійної підготовки студентів); І. Кльоцина (шляхи гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з гендерної проблематики для студентів з метою подолання гендерних стереотипів). Питання доцільності гендерної освіти та виховання, підготовки кадрів до реалізації ідеї гендерної рівності, інтеграції гендерного підходу у навчально-виховний процес обґрунтовують такі науковці, як В. Гайденко, А. Предборська, С. Гришак, Л. Кобелянська, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Любарська, О. Цокур, Л. Міщик.

Проте, причини виникнення проблем у гендерній взаємодії в окремих соціальних групах, та стратегії їх вирішення є недостатньо дослідженими та потребують подальшого вивчення, що і зумовило вибір теми **«Гендерні особливості взаємодії студентів у професіогенезі»**

Мета дослідження – виявити психологічні особливості гендерної взаємодії студентів у професіогенезі.

Об'єкт дослідження – процес взаємодії студентів у професіогенезі.

Предмет дослідження – гендерні особливості взаємодії студентів у професіогенезі.

Для досягнення зазначеної мети вирішувалися наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів гендерної взаємодії студентів у професіогенезі;
2. Обґрунтувати методики дослідження гендерних особливостей взаємодії студентів у професіогенезі;
3. Визначити ефективність впливу розроблених практичних рекомендацій щодо вдосконалення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі.

Методи дослідження. З метою діагностики взаємодії особистості застосовувалися багатовимірний опитувальник взаємодії особистості, розроблений С. І. Кудіновим; самоактуалізаційний тест (САТ) Personal Orientation Inventory (POI) Е. Шострома; методика вивчення простору самореалізації М.Р. Гінзбурга, методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем (Bern Sex Role Inventory).

При здійсненні даного дослідження були використані методи системного аналізу, прийоми порівняльного аналізу. Робота здійснена з використанням офісного пакету MS Office – Microsoft Excel.

Емпірична база дослідження. Дослідження гендерних особливостей взаємодії здійснювалося в 2018 році в три етапи. Дослідно-експериментальна робота була здійснена в Київському національному торговельно-економічному університеті.

Перший етап – пошуково-теоретичний. На основі теоретичного аналізу психологічної, методичної та філософської літератури здійснювалося вивчення проблеми взаємодії та її гендерних особливостей, визначалися вихідні параметри дослідження, його предмет, гіпотеза, структура, методологія і методи.

Другий етап – дослідно-емпіричний. Проводиться основна робота, в процесі якої досліджуються гендерні особливості взаємодії особистості.

Третій етап дослідження – узагальнюючий. Проводиться статистична обробка даних, якісна інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків, оформлення магістерської роботи.

У експериментальну вибірку увійшли 86 студенти КНТЕУ (40 дівчат і 46 хлопців з різних спеціальностей).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* уточнено поняття «гендерна взаємодія» як комплексне психологічне утворення, що включає інструментально-стильові і мотиваційно-сміслові характеристики, що забезпечують інтенсивність і результативність взаємодії особистості в різних сферах життєдіяльності;
- *теоретично обґрунтовано* та визначено особливості гендерної взаємодії особистості юнаків та дівчат;
- *визначено* психологічну структуру взаємодії у андрогінних, маскулінних і фемінінних респондентів;
- *розроблено* практичні рекомендації щодо вдосконалення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що визначено особливості гендерної взаємодії студентів та розроблено рекомендації, які можуть бути використані у роботі психологічних служб. Апробований і впроваджений опитувальник для вивчення гендерних стереотипів і специфіки взаємодії юнаків і дівчат, може бути задіяний в діагностиці особливостей гендерної взаємодії молоді у професіогенезі.

Структура й обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків. Повний обсяг роботи складає 109 сторінок комп'ютерного тексту, у тому числі 4 таблиці та 8 рисунків, список використаних джерел із 85 найменувань і 4 додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ГЕНДЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗИ

Перші дослідження гендерних стереотипів виявили, що чоловіки апріорі вважаються більш компетентними і професійними, їх успіхи пояснювалися високим рівнем знань і хорошою підготовкою, а кар'єрне зростання оцінювалося як природний наслідок таких переваг. У той же час жінки, на думку опитуваних, які досягли успіху випадково або спеціально прагнули зайняти більш високу сходинку в соціальній або професійній ієрархії, долаючи на цьому шляху значні перепони. Саме так проявляли себе гендерні стереотипи [6].

Приклади таких спотворень сприйняття вельми численні. Під час експерименту спостерігачам пропонували оцінити рівень підготовки студентів. При однаковій компетентності відповіді чоловіків завжди оцінювалися вище, ніж відповіді жінок, хоча фактично різниці не було [42].

Під поняттям «гендер» Р. Столлер розуміє соціальну стать, яка визначає поведінку людини в суспільстві і те, як цю поведінку потрібно сприймати [21]. У. Ліппман під поняттям «стереотип» мав на увазі спрощене, задалегідь прийняте подання, що не впливає з власного досвіду людини [83].

Гендерний стереотип – це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення про місце і виконувані ролі того чи іншого гендеру в суспільстві, а також про особу людей тієї чи іншої гендерної ідентичності.

С. Бем була запропонована методика для діагностики психологічної статі, яка визначає ступінь андрогінності, маскулітності і фемінності особистості [4].

Гендерні стереотипи, як спрощені, стійкі, емоційно забарвлені образи поведінки і рис характеру чоловіків і жінок, проявляють себе у всіх сферах життя людини: в самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, у міжгруповій взаємодії. Як і будь-які інші соціальні стереотипи, вони

визначають процес сприйняття оточуючих людей і надають вплив на активне конструювання соціальної реальності з використанням закладеної в них інформації.

Найпоширенішими проявами гендерних стереотипів були:

1) Сексизм – упереджена думка про представників того чи іншого гендеру, що супроводжується їх дискримінацією, а також певна інституційна практика, що виражається в тому, що представникам того чи іншого гендеру нав'язується підлегле положення;

2) Фейсизм – тенденція різною мірою виділяти в зображеннях чоловіків і жінок обличчя і тіло;

3) Гендерна сегрегація – перевага різних видів діяльності і спілкування, різних друзів, різних соціальних ролей, підкреслення гендерних відмінностей, формування упередженого ставлення до свого гендеру чи упереджень до іншого, виникнення гендерних конфліктів [55].

У стереотипному образі чоловіка присутні якості, пов'язані з діяльністю, активністю, владою та управлінням. Жінці, навпаки, відмовляється в цих якостях. У когнітивній сфері «чоловічі» раціональність і об'єктивність протиставляється «жіночим» ірраціональності і некритичності сприйняття і навіть дурості; в емоційній сфері «чоловічими» вважаються стриманість і холоднокровність, а «жіночими» сугестивність, чутливість і легка зміна емоційних станів.

Стереотипізації піддається коло соціальних ролей чоловіків і жінок. Маскулінність традиційно зв'язується з публічною сферою, за участю в житті суспільства, фемінінність – з приватною сферою як сім'я, будинок, виховання дітей, побут. Чоловік сприймається, в першу чергу, як працівник і громадянин, а жінка – як дружина і мати [61].

В якості причин виникнення гендерних стереотипів вчені називали і соціальні фактори, і економічні, і історичні.

Найпоширеніші теорії свідчать, що по мірі ускладнення господарських процесів все більшого значення набувала груба сила, якою володіли саме чоловіки. Якщо в первісному суспільстві функції, що виконуються обома статями, були однаково важливі, то при переході до осілості і культурного землеробства саме чоловіки стали виконувати активну функцію [63].

В даний час проблема статі, гендерних відмінностей є дуже актуальною і зачіпає дуже важливі області інтересів людини: демографію і медицину, психологію і педагогіку. Крім того, стає очевидним, що безстатева психологія та інші науки про людину нерідко істотно викривляють справжню картину. Однак питання про статеві відмінності залишається досить заплутаним і суперечливим, і в зв'язку з цим необхідно розібратися, які ґрунтовні докази, що обґрунтовують диференціацію статей, існують в сучасній науці.

В історії вивчення психології статі або диференціальної психології виділяють два періоди (догендерний і гендерний) і дві альтернативні моделі статевої диференціації (соціокультурну і соціобіологічну). Згідно соціокультурної моделі статева диференціація є результатом соціалізації і впливів культури в напрямку освоєння конкретних соціальних ролей. Соціокультурні фактори створюють необхідні умови для навчання традиційним жіночим і чоловічим ролям. В рамках соціобіологічної моделі статева диференціація – універсальний біологічний процес, який культура тільки оформляє і осмислює з тими чи іншими варіаціями. Анатомо-фізіологічні відмінності між статями настільки очевидні, що зумовленість психологічних розходжень головним чином біологічними факторами видається досить можливою.

Дослідницьким підсумком догендерного періоду, більшою мірою пов'язаного з соціобіологічною моделлю (статевим диморфізмом) з'явився перелік тих статевих відмінностей, наявність яких було переконливо доведено і обґрунтовано в емпіричних дослідженнях. Таких психологічних

відмінностей між представниками двох статей виявилось зовсім небагато. Так, загально визнаними, на думку Ш. Берн, були виявлені відмінності в когнітивній сфері особистісного розвитку і в сфері соціальної поведінки [7, с. 24]. Вищевказаний період добре характеризують концепції – дарвінізм і соціальний дарвінізм, які роблять наголос на природний відбір, визначаючи основне і найвище призначення жінки в суспільстві – материнство, що є невід'ємним фактором процвітання нації. З позицій цієї концепції, більшість представників науки і освіти одностайно протистояли спробам жінок домогтися соціального рівноправ'я, доводячи фізіологічно обумовлене обмеження не тільки фізичної, але і розумової та соціальної активності жінок.

Вчений В. А. Геодакян, розкриваючи основні положення статевого диморфізму і підтверджуючи доцільність наявності двох статей, бачить їх у спеціалізації за двома головними альтернативними напрямками еволюційного процесу: консервативному (генеративному – збереження властивостей виду) і прогресивному (екологічному – придбання видом нових властивостей). Чоловіча стать реалізує «прогресивну» тенденцію, а жіноча – «консервативну»: «Ідея еволюції включає два неодмінних протилежних аспекти – збереження і зміни. Еволюціонує як система, так і середовище, але оскільки середовище завжди більше системи, то вона і диктує еволюцію системи. Від середовища йде деградує інформація (мороз, спека, хижаки, паразити), система, щоб краще зберегтися, повинна бути «подалі» (в інформаційному сенсі) від середовища, тобто стійкою, стабільною [30].

На думку науковців Г. Ф. Москалик, М. О. Булах, студентському віку притаманні найбільш сприятливі умови для психологічного, біологічного і соціального розвитку, проте, існують причини, з яких такі природні переваги над іншими соціальними групами можуть бути повністю або частково знівельовані. Однією з них є наявність у життєдіяльності студента конфліктів, особливу групу, серед яких, складають гендерні. Причини

виникнення гендерних конфліктів в окремих соціальних групах та стратегії їх вирішення є недостатньо дослідженими та потребують подальшого вивчення і, тому є актуальними [60].

Гендерний конфлікт, що тлумачиться як «негативна взаємодія, в основі якої лежить несумісність гендерних цінностей, ролей, інтересів, що приводить до боротьби за збереження або зміну своєї пропозиції» [38], є звичним явищем для процесу, учасники якого взаємодіють для досягнення єдиного результату. Інше визначення трактує гендерний конфлікт як «міжособистісний, викликаний потребою у перерозподілі традиційних чоловічих і жіночих ролей, реалізований в сімейній і професійній сферах» [40]. Розглядаючи таке явище, як гендерні конфлікти студентів необхідно відмітити, що студентство було виділено в окрему вікову та соціально-психологічну групу у 1960-х роках Б. Г. Ананьєвим. На його думку [2], студентський вік – це важливий період для розвитку основних соціогенних потенцій людини. В життєдіяльності даної групи можна виділити спільні та відмінні риси. Фактором, що об'єднує цю вікову групу є наявність загального виду діяльності, тобто навчання, спрямованого на отримання спеціальної освіти, єдність цілей та мотивів, переважно однаковий освітній рівень. Відмінними рисами даної категорії молоді, на думку А. О. Жуковської, є: характер праці, що полягає у систематичному засвоєнні та оволодінні новими знаннями, діями та способами навчальної діяльності, а також у самостійному здобуванні знань; належність до великої соціальної групи – молоді – в якості її передової та численної частини [40]. Студентський вік (17-23 роки) охоплює і пізньодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу в розвитку і становленні людини.

Особливістю психічного розвитку індивіда у юнацькому віці, на думку Г. Ф. Москалик, М. О. Булах, є активне входження у доросле життя на тлі здійснення особистісного та професійного виборів. Кризи і суперечності юнацького віку в поєднанні з високим інтелектуальним навантаженням та

інтенсивним студентським життям часто призводять до підвищення рівня особистісної тривожності, емоційності, пристрасності й образливості. Неуспішність у таких важливих сферах життєдіяльності, як навчальна й особистісна, негативним чином впливає на самооцінку особистості, підвищує її конфліктність і призводить до виникнення конфліктів різних типів та на різних рівнях [60].

На перший погляд, основною передумовою існування гендерної нерівності є умови, створені державою для забезпечення усіх сфер життєдіяльності її громадян. Проте, на думку психологів [44], причина гендерної нерівності криється у свідомості, яка формує нашу реальність і усі прояви буття. Гендерну взаємодію студентів можна розглядати на трьох рівнях. На макрорівні, вона представляє собою боротьбу студентів, як соціальної групи за реалізацію власних цілей і за дотриманням наданих їм прав. На рівні міжособистісних відносин гендерні конфлікти студентів найбільш поширені під час навчального процесу.

Третю групу складають внутрішньо особистісні конфлікти студентів, які являють собою внутрішній стан індивіда, що роздирається суперечливими уявленнями, мотивами, моделями поведінки. Саме цей вид гендерних конфліктів студентів є найбільш деструктивним, оскільки важко піддається управлінню. Визначивши гендерну нерівність, що закладена у свідомості індивіда, як першопричину виникнення конфліктів між студентами чоловічої і жіночої статі, необхідно розглянути гендерні стереотипи, які існують у нашому суспільстві та впливають на формування свідомості людей з дитинства. Найбільш яскравим прикладом такого гендерного стереотипу можна вважати розподіл професій на «чоловічі» та «жіночі». Так, обираючи професію, виконання обов'язків якої не характерне для тієї чи іншої статі, молода особа неминуче вступає в конфліктну ситуацію. Саме тому, навчання хлопчика на факультеті «Дошкільне виховання» зустрічається дуже рідко. До основних причин такого явища

можна віднести бажання студентів чоловічої статі відповідати гендерним очікуванням, які посилюються наявністю нормативного та інформативного тиску [60].

При цьому, нормативний тиск характеризується існуванням в суспільстві неписаних правил щодо поведінки певної статі, у даному випадку виконання робіт з дошкільного виховання дітей особами жіночої статі та підтвердження таких правил статистичними показниками, що свідчать про працевлаштування на роботу в дошкільні навчальні заклади, переважно жінок. Інформативний тиск викликаний тим, що кожна людина у своїй діяльності спирається на суспільну думку. У цьому випадку переважна більшість юнаків не можуть обрати професію вихователя побоюючись упередженого ставлення з боку суспільства або висміювання родичами чи друзями. Таким чином, суспільство не надає можливості повною мірою реалізувати потенціал індивідам залежно від їх інтересу [25], [38].

Ще складніше виглядає ситуація, коли дівчата роблять свій професійний вибір на користь технічних спеціальностей. Існування гендерного стереотипу про те, що хлопцям притаманна властивість кращого освоєння технічних засобів та застосування технічних рішень стає чинником конфліктів студентів. Дійсно, студенти технічних навчальних закладів жіночої статі часто відчують труднощі з освоєнням навчального матеріалу та практичним його застосуванням, на тлі яких, нерідко, стикаються зі скептичним ставленням до своїх розумових здібностей викладачів, однокурсників та навіть самих себе. Проте, необхідно зазначити, що така властивість, яка притаманна студентам чоловічої статі, не є природною, а є безпосереднім наслідком виховання з дитинства, в процесі якого, не останню роль, відіграють дитячі іграшки. Як і багато років тому, в сучасному суспільстві розподіляються категорії іграшок, які можна придбати чи подарувати дитині, в залежності від її статі. Так, основною категорією іграшок для дівчаток безперечно являються ляльки. З давніх часів,

забавляючи дівчаток ляльками, батьки намагалися розвивати в них інстинкт материнства. До того ж, дівчатка часто залучалися до виховання молодших сестер та братів, що призводило до раннього дорослішання та готовності створювати свою сім'ю. В той же час, категорію іграшок, характерних для розвитку дітей чоловічої статі складають, як правило, конструктори, машини та інші механічні засоби. Постійні забави з такими іграшками розвивають інтерес хлопчиків до складних систем та механізмів [60].

В сім'ї, яка має у власності автомобіль, хлопчики досить рано залучаються батьком до його обслуговування та керування ним. Тоді як дівчинка частіше залучається матір'ю до виконання побутової хатньої роботи. Саме з цієї причини, студентам чоловічої статі значно простіше здобувати знання з технічних спеціальностей та виступати більш активними учасниками навчального процесу [38].

Такі особливості виховання дітей, по-перше, формують в їх свідомості чіткий розподіл побутових робіт на категорії «чоловічі» та «жіночі»; по-друге, в деякій мірі формують підґрунтя для їх професійного вибору та, заздалегідь, визначають успішність реалізації особи в межах обраного напрямку. Крім зазначеного гендерного стереотипу, що формує свідомість майбутніх студентів в процесі батьківського виховання, немалу роль відіграють ті, що пропагуються сучасним медіа простором. Зокрема, засобами масової інформації створені та систематично підтримують стереотипи щодо зовнішнього вигляду, професійних характеристик, соціального та фінансового статусу сучасних чоловіка та жінки. Так, стосовно осіб чоловічої статі існує стереотип так званого «мачо» – чоловіка, що має ідеальний зовнішній вигляд, фізично розвинене та загартоване тіло [60].

Що ж до жінок, то це «жінка-лялька» – образ молодої особи, яка має помірну вагу, привабливу зовнішність та не високо розвинені інтелектуальні здібності. Таким чином, жінка постає «предметом» без здатності мислити,

говорити, відчувати, діяти, тобто бути іграшкою в руках чоловіка. Крім цього, чоловікам, частіше всього, приписують властивості успішного кар'єриста, тоді як жінка відповідає стереотипу «жінки-матері». У більшості випадків, медіа простір створює образ чоловіка «завсідника чоловічих компаній», який має велику галасливу компанію друзів і часто спілкується з ними після роботи. В той же час жінка – «працівниця» – спокійна, працелюбна, освічена й покірна, завжди підкоряється дорученням вищого керівництва [60].

Відхилення від цього жіночого стереотипу, якщо і знаходять своє місце в інформаційному просторі, то їх сприйняття не має високої ефективності. Причиною такого явища є негативний відтінок накладений на ці образи. Наприклад, «жінки-політики» та «жінки-активістки» характеризуються як особи, наділені сильним характером, вольовими якостями, агресивністю, цілеспрямованістю, грубістю та озлобленістю на чоловіків. Пропагований стереотип «чоловіка-гаманця» вкорінює, перш за все, у жіночу свідомість, а пізніше, і у чоловічу, думку, що чоловік може бути лише об'єктом споживацьких потреб представниць жіночої статі [62].

Наведений перелік чоловічих та жіночих стереотипів є далеко неповним. Проте, які б характеристики не були покладені в їх основу, якщо студент не відповідає їм, то в нього виникає думка про свою недосконалість, невідповідність «стандартам» і як наслідок спостерігається внутрішньо особистісний конфлікт. В той же час, співставлення рис притаманних певній статі з характеристиками нав'язаними стереотипами, що здійснюється протилежною статтю та виявлення розбіжностей і невідповідності призводить до міжособистісних конфліктів на гендерній основі [44],

Для розв'язання гендерних конфліктів студентів досить часто використовують загальні стратегії поведінки:

- суперництво (конкуренція) – це стратегія відкритої боротьби студентів за свої інтереси, що виявляється в нав'язуванні іншій стороні власної точки зору;
- співробітництво – це стратегія спрямована на пошук рішення, що задовольняє інтереси всіх сторін;
- компроміс – це стратегія врегулювання суперечок через взаємні поступки;
- суть стратегії ухилення полягає у прагненні вийти з конфліктної ситуації, не вирішуючи її, не поступаючись своїм, але і не наполягаючи на своєму;
- пристосування – це стратегія згладжування протиріч за рахунок власних інтересів. Студент поступається своїми інтересами на користь опонента, погоджуючись з ним і жаліючи його [78].

В залежності від особливостей ставлення до конфліктних ситуацій, що притаманні студентам чоловічої та жіночої статей, перелічені стратегії гендерної взаємодії можуть бути, на думку Ю.О. Бабаян, класифіковані на такі, що є більш характерними для застосування дівчатами та юнаками. Так, у зв'язку з тим, що у жінок гарно розвинена емоційна сфера, для студенток поведінка в конфлікті частіше пов'язана з емоційними проявами (плач, сльози, крик, злість, образа), а також із міжособистісними стосунками (сварка, суперечка, непорозуміння, нерозуміння, недовіра, зіткнення, розбіжність). Чоловіками ж поняття конфлікту сприймається як протистояння і пов'язане з певними поведінковими реакціями (суперечка, протиріччя, боротьба, сутичка, війна, бійка), а також із міжособистісними стосунками (зрада, відносини, сварка) [3].

Структурна організація взаємодії юнаків і дівчат, на думку В.Л. Кірющенко, має загальні і специфічні ознаки, що пояснюють загальнопсихологічні і гендерні закономірності взаємодії особистості: загальними в психологічній структурі взаємодії дівчат і юнаків виступають

соціально значимі установки, які корелюють з оптимістичністю і креативністю, а також взаємозв'язок особистісно значущих цілей і енергійності, що забезпечує виражену активність, позитивний емоційний настрій і нестандартність проявів взаємодії у різних видах життєдіяльності; взаємодія маскулінних респондентів, незалежно від статевої приналежності характеризується наявністю особистісно значущих установок, енергійності і езопової мотивації. У той час як для маскулінних юнаків визначальними при самовираженні служать інтернальність, креативність і деструктивність, для дівчат характерною особливістю проявів взаємодії виступає соціоцентрична мотивація, що корелює з енергійністю і соціальними бар'єрами [44].

На думку С.Я. Харченко, гендерне виховання ґрунтується на засадах гуманітарної педагогіки, яка акцентує на тому, що: немає статево-відповідних видів людської діяльності; освоєння будь-якого виду занять залежить від індивідуальних інтересів, здібностей, мотивації діяльності; чоловік і жінка відіграють однаково значущі ролі в сім'ї та вихованні дитини; хлопці і дівчата, чоловіки і жінки мають рівні можливості в оволодінні трудовими вміннями і навичками кар'єрного зростання; у вихованні дітей слід виходити з тези про рівні здібності, можливості статей та їхніх життєвих сценаріїв; недопустимо протиставляти дітей за статевою ознакою в різних сферах життєдіяльності, іграх, навчанні, планах на майбутнє; необхідно розвивати вміння дітей протистояти стереотипам і статево-типізованим очікуванням; важливо підтримувати дружнє співіснування статей у гендерно-нейтральному вихованні. Вони мають отримати рівнозначне виховання на базі однакових статевоїх ролей, включення в однакові види діяльності [23, с. 119].

Аналіз гендерної взаємодії як сукупності соціально-рольових відносин передбачає, на думку М.Г. Ткалич, розгляд таких питань: - визначення категорії «соціальна взаємодія», її складових і рівнів прояву; - теоретико-методологічний аналіз підходів до дослідження гендерної взаємодії як

сукупності соціально-рольових відносин; - визначення психологічної сутності, структури, механізмів формування та розвитку гендерної взаємодії в системі соціальних відносин. На погляд дослідниці, упровадження гендерного підходу в психологічні дослідження сприяє розвитку нового напрямку гендерних досліджень, який визначений нами як психологія гендерної взаємодії – прикладна галузь психології, що вивчає закономірності формування та розвитку гендерної взаємодії, диференціації та ієрархічності відносин між гендерними групами [74].

Отже, гендерна взаємодія є сукупністю соціально-рольових взаємин, відображених у різних формах взаємозв'язку людей як представників певної статі та гендеру, що виникають і формуються в процесі їхньої спільної життєдіяльності в усіх її сферах (особистісній, сімейній, професійній, суспільній та ін.).

Мал. 1. 1. Структура рівнів гендерної взаємодії (за М. Г. Ткалич)

Отже, в нашому дослідженні ми будемо розглядати гендерні особливості взаємодії молоді на міжособистісному рівні, тобто на мезорівні.

Висновки до першого розділу:

1. У сучасній психології існує дві альтернативні парадигми, в рамках яких здійснюється дискусія про детермінацію статевих відмінностей: соціокультурна (статевий символізм) і соціобіологічна (статевий диморфізм). В рамках соціобіологічної моделі, що характеризує статеву диференціацію як універсальний біологічний процес, наявність статевих відмінностей доведено і обґрунтовано у емпіричних дослідженнях у когнітивній сфері особистісного розвитку та у сфері соціальної поведінки. Згідно соціокультурної моделі основними детермінантами статевих відмінностей є соціокультурні фактори.

Однак сучасні гендерні дослідження науково обґрунтовують факт, що біологічні та соціальні фактори взаємодіють в складному процесі створення статевих відмінностей. Таким чином, врахування біологічної та психологічної статі дозволяє більш повно розкрити феномен взаємодії з урахуванням різних факторів.

2. Питання гендерних особливостей взаємодії особистості тісно пов'язані з поняттям гендерної стереотипізації. Прийняті в суспільстві гендерні стереотипи в значній мірі визначають пріоритетність сфери життєдіяльності, зміст і спрямованість взаємодії у праці, особистісні і поведінкові риси відповідно до їх біологічної статі. Більше того, гендерні стереотипи в окремих випадках можуть гальмувати індивідуальний розвиток якостей людини, які не відповідають даному статево-рольовому стереотипу, і таким чином, обмежують можливості взаємодії особистості, збільшуючи при цьому природні відмінності між чоловіками і жінками різних вікових груп.

3. Специфіка взаємодії особистості в юнацькому віці визначена тим, що на даному віковому етапі стають провідними питання самовизначення,

пошуку свого шляху, життєвих орієнтирів і спрямованості особистості, активізуються такі важливі процеси, як розвиток світогляду, становлення цілісного уявлення про себе, формування почуття індивідуальної самототожності, наступності і єдності. Таким чином, юнацький вік займає особливе місце у вивченні даної проблеми. Крім того, незважаючи на те, що гендерна проблематика досить популярна в сучасних психологічних дослідженнях і представлена різноманіттю теоретичних і дослідних тем, спеціальних досліджень, присвячених гендерним особливостям взаємодії особистості в юнацькому віці, її структури у вітчизняній психології немає.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗИ

Дослідження гендерних особливостей взаємодії здійснювалося в 2018 році в три етапи. Дослідно-експериментальна робота була здійснена в Київському національному торговельно-економічному університеті.

Перший етап – пошуково-теоретичний. На основі теоретичного аналізу психологічної, методичної та філософської літератури здійснювалося вивчення проблеми взаємодії та її гендерних особливостей, визначалися вихідні параметри дослідження, його предмет, гіпотеза, структура, методологія і методи.

Другий етап – дослідно-емпіричний. Проводиться основна робота, в процесі якої досліджуються гендерні особливості взаємодії особистості.

Третій етап дослідження – узагальнюючий. Проводиться статистична обробка даних, якісна інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків, оформлення магістерської роботи.

У експериментальну вибірку увійшли 86 студенти КНТЕУ (40 дівчат і 46 хлопців з різних спеціальностей).

В ході емпіричного дослідження використовувалися наступні методики:

- Методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем;
- Багатовимірний опитувальник взаємодії особистості С. І. Кудінова;
- Методика на вивчення простору взаємодії М. Р. Гінзбурга;
- Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ).

Методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем (Bern Sex Role Inventory).

Методика була запропонована Сандрою Бем (Sandra L. Bem, 1974) для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності,

маскулінності і фемінності особистості. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких випробуваний відповідає «так» або «ні», оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей. Тест С. Бем розкриває маскулінність і фемінність не як альтернативи, полюси одного і того ж континууму, а як незалежні якості. За результатами тесту виділяються чотири групи чоловіків і жінок (Табл. 1.) і вісім статево-рольових типів (по чотири для чоловіків і жінок).

Таблиця 1

Типологія чоловіків і жінок за вираженістю маскулінності і фемінності

Тип	Маскулінність	Фемінність
Маскулінний	Висока	Низька
Фемінний	Низька	Висока
Андрогінний	Висока	Висока
Недиференційований	Низька	Низька

Опитувальник може застосовуватися і у формі експертного рейтингу. У такому разі оцінка випробуваного за представленими якостями здійснюється компетентними судьями – людьми, які добре знають випробуваного (чоловік, дружина, батьки та ін.) [5].

Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова, що вимірює самореалізацію як полісистемне утворення і відповідно, визначає провідні сфери взаємодії особистості. Серед видів прояву самореалізації особистості автор виділяє діяльнісну, соціальну та особистісну взаємодію.

Діяльнісна самореалізація суб'єкта характеризується самовираженням в різних видах діяльності і забезпечує високий рівень професійної компетенції. Соціальна самореалізація пов'язана з виконанням гуманітарної, суспільно-господарської, суспільно-політичної, суспільно-педагогічної або будь-якої іншої суспільно-корисної активності. Особистісна самореалізація сприяє

духовному росту людини, забезпечуючи на перших етапах розвиток особистісного потенціалу: відповідальності, допитливості, ерудиції, креативності, моральності і т. д. За результатами тесту можна виявити домінування того чи іншого виду самореалізації, і відповідно, сфери взаємодії (професійна, соціальна, особистісна) і рівень взаємодії в цілому. Тест суджень складається з 102 питань, на які випробуваним запропоновано відповісти згодою або незгодою (і проміжними варіантами: «частіше немає», «коли як», «частіше так»).

В основі методики закладено 17 шкал, які об'єднані у вісім компонент:

- Установочно-цільовий компонент:

- 1) соціально-значущі установки особистості взаємодії (прагнення бути корисною справою, іншим людям, суспільству і т. д); «С-3»
- 2) особистісно-значущі установки (забезпечують становлення і розвиток індивіда); «Л-3»

- Динамічний компонент:

- 3) енергійність (інтенсивність самовираження людини в різних сферах життя); «Е-Р»
- 4) аенергійність (характеризує зниження загальної активності, спад, небажання доводити розпочате до кінця); «А-Р»

- Емоційний компонент:

- 5) оптимістичність (переживання позитивних емоцій при самовираженні особистості в різних сферах життєдіяльності); «С-Т»
- 6) песимістичність (переживання негативних емоцій при самовираженні особистості в різних сферах життєдіяльності); «А-С»

- Регуляторний компонент:

- 7) інтернальність (впевненість у своїх знаннях, здібностях і можливостях при самовираженні в будь-якій сфері); «І-Н»
- 8) екстернальність (впевненість, що взаємодія часто залежить від зовнішніх обставин, умов, везіння); «Е-Н»

- Мотиваційний компонент:

9) соціоцентризм (характеризується на основі вираженості соціально-значущих альтруїстичних мотивів); «С-Ц»

10) егоцентризм (характеризується задоволенням власних егоїстичних інтересів і потреб); «Е-Ц»

- Когнітивний компонент:

11) креативність (характеризується за ступенем осмисленості, усвідомлення основних ознак, прийомів і способів взаємодії їх оригінальності, неповторності, розуміння і розкриття своїх можливостей у тій чи іншій сфері); «К-Р»

12) консервативність (характеризується за поверхневим уявленням про взаємодію, однотипність вчинків, суджень, консервативній поведінці, невмінню використовувати свої можливості і ресурси для справжнього самовираження в різних сферах); «К-Н»

- Прогностичний компонент:

13) конструктивність (характеризується тим, наскільки успішно здійснюється самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей у різних сферах діяльності у випробуваного); «К-Т»

14) деструктивність (характеризується перешкодою для повноцінного вільного самовираження своїх потенційних можливостей у громадській і професійній сферах); «Д-Т»

- Компетентно-особистісний компонент:

15) соціальні бар'єри взаємодії (діагностує труднощі в взаємодії особистості, обумовлені відсутністю достатніх знань, умінь і досвіду); «С-Б»

16) особистісні бар'єри взаємодії (характеризує ступінь ситуативної та особистісної тривожності, сором'язливості, страху і т. д., які є перешкодою для повного самовираження свого потенціалу в різних сферах активності); «Л-Б»

17) додаткова шкала (щирості); «І-Т».

Вихідним у полісистемній моделі взаємодії є установочно-цільовий компонент, у якому інтегруються конкретні цілі, установки, наміри і загальна програма інструментально-сміслового забезпечення, і реалізація тих чи інших відносин в конкретних умовах поведінки і діяльності. Даний компонент представлений шкалами соціально та особистісно-значущих установок.

Інструментально-стильові характеристики. Динамічне утворення, включає в себе змінні «енергійність» і «аенергійність». Емоційний компонент вимірюється за змінними «оптимістичність» і «песимістичність». Регуляторні характеристики визначаються через поняття інтернальності та екстернальності.

Мотиваційно-смісловий аспект цієї системи представлений когнітивними, мотиваційними і результативними характеристиками. Він здійснює селекцію і пріоритет тих чи інших смислів предметних відносин і спонукань, глибину і точність когнітивних значень і їх роль в поведінці суб'єкта (креативність-консервативність), вибір домінуючих мотивів орієнтованих на інших людей (соціоцентричність) або на себе (егоцентричність). Таким чином, мотиваційний аспект взаємодії включає в себе змінні соціоцентризму і егоцентризму. Когнітивна сторона представлена креативністю і консервативністю. Прогностична ознака також містить дві змінні «конструктивність» і «деструктивність». Компетентно-особистісний компонент виражений змінними «соціальні бар'єри» і «особистісні бар'єри».

Відповіді респондентів оцінювалися за гармонійним і агармонічним показником за 5-бальною шкалою, де 1 бал – повне заперечення, а 5 балів – повне прийняття чи затвердження. Далі аналізувалися кількісні показники і проводилася якісна характеристика отриманих результатів. Умовно змінні поділяють на два види: гармонійні і агармонійні. Гармонійні змінні проявляються в силі, стійкості, різноманітті прагнень, в той час як агармонійні свідчать про нестійкість, слабкість, відмову від своїх намірів. В

індивідуальних характеристиках біполярність ознак чітко виражена. Тоді як в соціальних характеристиках немає явного характеру диференційованості змінних компонента. Змінні в цих компонентах говорять, скоріше не про протилежність, скільки про взаємне доповнення. Облік балів по кожному компоненту свідчить про домінування позитивної або негативні тенденції всередині конкретного компонента за винятком компетентно-особистісного, де обидві шкали дозволяють судити про ступінь вираженості перешкод в взаємодії особистості [52].

Методика на вивчення простору самореалізації М. Р. Гінзбурга розроблена для вивчення простору самореалізації, відповідно, прогнозованої сфери взаємодії молоді. Простір самореалізації характеризують такі її компоненти: професійна діяльність; сім'я (особисте життя, особисті відносини); навчання (самоосвіта); спілкування з друзями, колегами; хобі; фізкультура, спорт, підтримка здоров'я; дозвілля, відпочинок (у тому числі книги, кіно тощо); подорожі; громадська робота; створення чогось нового, творчість. Внаслідок того, що методика М. Р. Гінзбурга орієнтована на старшокласників, був змінений перелік сфер, що характеризують простір взаємодії, з орієнтацією на відповідний вік респондентів, що беруть участь в нашому дослідженні (17-23 роки). У модифікованій методиці збережені сфери: навчання, суспільна робота, хобі, спілкування з друзями і знайомими, творчість, спорт; крім названих ми додали наступні сфери: «професійна діяльність» (замість «праця»), «родина» (включили в цю сферу «взаємини з чоловіком або дружиною, взаємини з дітьми, з батьками»), «відпочинок і подорожі», дещо розширили сферу «заняття спортом» (в нашому варіанті «фізкультура, спорт, підтримка здоров'я»). Значимість кожної з областей життєдіяльності оцінюється в бальній системі (балом від 1 до 5). Високо значущими є ті, які оцінюються балами 4 і 5. Простір взаємодії оцінюється як відношення кількості високо значущих областей життєдіяльності до

загальної кількості. Показник простору взаємодії являє собою коефіцієнт, що варіює від 0 до 1 [32].

Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ). Даний опитувальник особистісної орієнтації (Personal Orientation Inventory-POI), що вимірює самоактуалізацію як багатовимірну величину був розроблений американським психологом Е. Шостромом (1966) в руслі теорії самоактуалізації А. Маслоу, концепцій психологічного сприйняття часу і тимчасової орієнтації суб'єкта Ф. Перлза і Р. Мея, ідей К. Роджерса та інших теоретиків екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології. Самоактуалізаційний тест складається з 126 пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного або поведінкового характеру. Випробуваного просять вибрати те з них, яке більшою мірою відповідає його уявленням або звичному способу поведінки. Тест вимірює самоактуалізацію за двома базовими і дванадцятьма додатковими шкалами. Базові шкали незалежні один від одного і на відміну від додаткових, не мають спільних пунктів. Базові шкали:

Шкала «Компетентність у часі» (Тз) відображає особливості взаємодії з часом. Високий бал за цією шкалою свідчить: по-перше, про здатність суб'єкта жити справжнім, тобто переживати справжній момент свого життя у всій його повноті; по-друге, відчувати нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним. Саме таке світовідчуття, психологічне сприйняття часу суб'єктом свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості. Низький бал означає орієнтацію людини лише на один з відрізків тимчасової шкали (минуле, сьогодення або майбутнє) або дискретне сприйняття свого життєвого шляху.

Шкала «Підтримка» (І) вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу ззовні. Високий бал характеризує людину незалежну в своїх вчинках. В житті він прагне керуватися власними цілями, переконаннями, установками і принципами. Це, однак, не означає ворожості

до оточуючих і конфронтації з груповими нормами. Він вільний у виборі, не схильний до зовнішнього впливу. Низький бал свідчить про високий ступінь залежності, комформності, несамостійності суб'єкта, про переважання зовнішнього локусу контролю.

На відміну від базових шкал, що вимірюють глобальні характеристики самоактуалізації, додаткові шкали орієнтовані на реєстрацію її окремих аспектів. При цьому високі значення результатів за шкалами характеризують високий ступінь самоактуалізації. Дані шкали, доповнюючи одна одну, утворюють 6 блоків:

1-й блок – блок цінностей, що включає в себе шкалу «Ціннісна орієнтація» (Sav), яка характеризує самі цінності людини і шкалу «Гнучкість поведінки» (Ex), що характеризує особливості реалізації цих цінностей в поведінці.

2-й блок – блок почуттів складається зі шкал «Сензитивність до себе» (Fr), визначає те, наскільки людина усвідомлює власні почуття і «Спонтанність» (S), що вимірює здатність суб'єкта вести себе природно і розкуто, безпосередньо висловлювати свої почуття.

3-й блок – блок самосприйняття включає шкалу «Самоповага» (Sr), діагностуючу здатність суб'єкта цінувати свої переваги, позитивні властивості і шкалу «Самоприйняття» (Sa), реєструючи ступінь прийняття людиною себе такою, як є, незалежно від оцінки своїх переваг і недоліків.

4-й – блок концепції людини також складається з двох шкал: 1-а «Уявлення про природу людини» (Nc), характеризує схильність сприймати природу людини в цілому як позитивну, 2-а «Синергія» (Sy), визначає здатність людини до цілісного сприйняття світу і людей.

5-й – блок міжособистісної чутливості включає шкали «Прийняття агресії» (A) і «Контактність» (C).

6-й – блок ставлення до пізнання. Шкала «Пізнавальні потреби» (Cog), що визначає вираженість прагнення до набуття знання про навколишній світ

і шкала «Креативність» (Cr), що характеризує виразність творчої спрямованості особистості складають цей блок.

Додаткові шкали:

1. Шкала «Ціннісна орієнтація» (Sav), вимірює, якою мірою людина розділяє цінності, властиві особистості, що самоактуалізується. (Високий бал за шкалою характеризує високий ступінь самоактуалізації).
2. Шкала «Гнучкість поведінки» (Ex), діагностує ступінь гнучкості суб'єкта в реалізації своїх цінностей у поведінці, взаємодії з оточуючими людьми, здатність швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію.
3. Шкала «Сензитивність до себе» (Fr), визначає, якою мірою людина віддає собі звіт у своїх потребах і почуттях, наскільки добре відчуває і рефлексує їх.
4. Шкала «Спонтанність» (S), вимірює здатність індивіда спонтанно і безпосередньо виражати свої почуття. Високий бал за цією шкалою не означає відсутності здатності до продуманим, цілеспрямованих дій, він лише свідчить про можливість і іншого, не розрахованого заздалегідь способу поведінки, про те, що суб'єкт не боїться вести себе природно і розкуто, демонструвати оточуючим свої емоції.
5. Шкала «Самоповага» (Sr), діагностує здатність суб'єкта цінувати свої переваги, позитивні властивості характеру, поважати себе за них.
6. Шкала «Самоприйняття» (Sa), реєструє ступінь прийняття людиною себе такою, як є, незалежно від оцінки своїх переваг і недоліків, можливо, всупереч останнім.
7. Шкала «Уявлення про природу людини» (Nc). Високий бал за цією шкалою свідчить про схильність суб'єкта сприймати природу людини в цілому як позитивну («люди в масі своїй швидше добрі») і не вважати дихотомії мужності-жіночності, раціональності-емоційності і т. п. антагоністичними і непереборними.

8. Шкала «Синергія» (Sy), визначає здатність людини до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння пов'язаності протилежностей, таких як гра і робота, тілесне і духовне та ін.

9. Шкала «Прийняття агресії» (A). Високий бал за цією шкалою свідчить про здатність індивіда приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи. Тут мова, звичайно, не йде про виправдання антисоціальної поведінки.

10. Шкала «Контактність» (C), характеризує здатність людини до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми або, по-іншому, до суб'єкт-суб'єктного спілкування.

11. Шкала «Пізнавальні потреби» (Cog), визначає ступінь вираженості у суб'єкта прагнення до набуття знань про навколишній світ.

12. Шкала «Креативність» (Cr), характеризує вираженість творчої спрямованості особистості [81].

Висновки до другого розділу:

Дослідження гендерних особливостей взаємодії здійснювалося в 2018 році в три етапи. Дослідно-експериментальна робота була здійснена в Київському національному торговельно-економічному університеті.

Перший етап – пошуково-теоретичний. На основі теоретичного аналізу психологічної, методичної та філософської літератури здійснювалося вивчення проблеми взаємодії та її гендерних особливостей, визначалися вихідні параметри дослідження, його предмет, гіпотеза, структура, методологія і методи.

Другий етап – дослідно-емпіричний. Проводиться основна робота, в процесі якої досліджуються гендерні особливості взаємодії особистості.

Третій етап дослідження – узагальнюючий. Проводиться статистична обробка даних, якісна інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків, оформлення магістерської роботи.

У експериментальну вибірку увійшли 86 студентів КНТЕУ (40 дівчат і 46 хлопців з різних спеціальностей). В ході емпіричного дослідження використовувалися наступні методики:

- Методика «Маскулінність-фемінність» С. Бем: для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності, маскулінності і фемінності особистості;
- Багатовимірний опитувальник взаємодії особистості С. І. Кудінова: для визначення провідних сфер взаємодії особистості;
- Методика на вивчення простору взаємодії М. Р. Гінзбурга: для вивчення простору самореалізації, прогнозованої сфери взаємодії особистості;
- Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ): для вимірювання самоактуалізації як багатовимірної величини.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АПРОБАЦІЇ ОПИТУВАЛЬНИКА ЩОДОВДОСКОНАЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІОГЕНЕЗИ

3.1. Аналіз гендерної взаємодії студентів у професіогенезі

На базі КНТЕУ було проведено соціально-психологічне дослідження гендерних стереотипів студентської молоді. Була використана методика С. Бем на визначення психологічної статі респондента [5]. У дослідженні взяли участь студенти 1-4 курсу напрямку підготовки «Менеджмент», «Психологія», «Право» в кількості 86 осіб.

У емпіричному дослідженні, відповідно до поставлених завдань брали участь дві групи респондентів: перша, що складається з двох підгруп, цікава з точки зору загальних даних за чоловічою і жіночою вибіркою, друга, що включає шість підгруп (три жіночих, три чоловічі) – з точки зору наявності у респондентів додаткової ознаки – психологічної статі (андроїнічності, маскуліності і фемінічності). Робота з двома групами була обумовлена результатами дослідження. У більшості обстежуваних першої групи не спостерігалось чітко вираженої гендерної домінантності (у 60% респондентів виявлено андроїнічність. У жіночій підгрупі андроїнічність, маскулінічність і фемінічність розподілені наступним чином: найчисленнішою виявилась група андроїнічних, її склали 60% всіх респондентів, група фемінічних – 36%), маскулінічність – 4% респондентів, недиференційована стать (з низьким рівнем розвитку і фемінічних і маскулічних якостей) – 0%. У чоловічій підгрупі андроїнічних респондентів виявилось ще більше – 85%, маскулічних – 11% і 4% – фемінічних.

У розподілі кількісних показників психологічної статі у дівчат і юнаків, звертає на себе увагу той факт, що група андроїнічних виявилась настільки численною. Даний факт уже не раз зустрічався в сучасних дослідницьких роботах, і сам по собі досить цікавий. Це може говорити про

зміну соціальних стандартів і вимог (в тому числі і гендерних стереотипів), що висуваються сучасним суспільством до особистості чоловіків і жінок, про вікові та національні особливості респондентів, які брали участь в емпіричному дослідженні, в цілому про соціальну складову маскулінності-фемінінності.

Підгрупа андрогінних становить 55% юнаків і 45% дівчат, серед маскулінних респондентів переважають юнаки (71% – юнаки, 29% – дівчата), серед фемінінних переважають дівчата (9% – юнаки, 91% – дівчата). Отримані дані відповідають логіці і підтверджують адекватність застосовуваної нами методики визначення психологічної статі особистості в умовах сучасного українського суспільства.

Однак у відповідності з предметом емпіричного дослідження в ході роботи була здійснена вибірка (кластерна) респондентів для того, щоб кількісно і якісно представити всі підгрупи респондентів (юнаків і дівчат з урахуванням психологічної статі), існуючих в загальній сукупності.

Таким чином, жіноча і чоловіча групи представлені в дослідженні трьома підгрупами: андрогінні: 40 дівчат, з них андрогінних – 13 осіб (33%), маскулінних – 13 осіб (33%), фемінінних – 14 осіб (34%); і 46 юнаків, з них андрогінних 16 людей (35%), маскулінних 17 осіб (38%), фемінінних - 13 осіб (27%).

Гендерні стереотипи були об'єктом дослідження, а предметом виступали особливості гендерних стереотипів студентів. Також була висунута гіпотеза про негативний вплив гендерних стереотипів на адекватну оцінку людей один одним.

Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що 90% респондентів мають андрогінність, під якою розуміється велика м'якість, стійкість в соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням

впевненості в собі, а навпаки проявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості в собі і самоприйняття.

10% респондентів – мають фемінінність, під якою розуміється поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання.

Маскулінний тип повністю відсутній і має на увазі під собою незалежність, напористість, доміантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі.

Гендерний стереотип, що стосується закріплення сімейних і професійних ролей відповідно до традицій, відноситься до одного з найпоширеніших стереотипів, що провокують стандартні моделі рольової поведінки чоловіків і жінок. Відповідно до цього стереотипу для жінок головними соціальними ролями вважаються сімейні ролі (мати, господиня), для чоловіків – професійні ролі (працівник, трудівник, добувач, годувальник) [68].

Чоловіків прийнято оцінювати за професійними успіхами, жінок – за наявністю сім'ї та дітей. Народна мудрість говорить, що «нормальна» жінка хоче вийти заміж і мати дітей і що всі інші інтереси, які у них можуть бути, вторинні по відношенню до цих сімейних ролей. Задля виконання традиційної ролі домашньої господині жінка повинна володіти чуйністю, емпатією і дбайливістю. В свою чергу чоловікам пропонується орієнтуватися на досягнення, від жінок потрібні орієнтованість на людей і прагнення до встановлення близьких міжособистісних взаємовідносин [64].

Наведемо приклади деяких гендерних стереотипів: «Головне для чоловіка – кар'єра», «Головне для жінки – сім'я», «У чоловіків немає навичок для виховання дітей», « Жінки емоційні, а чоловіки – раціональні» [11].

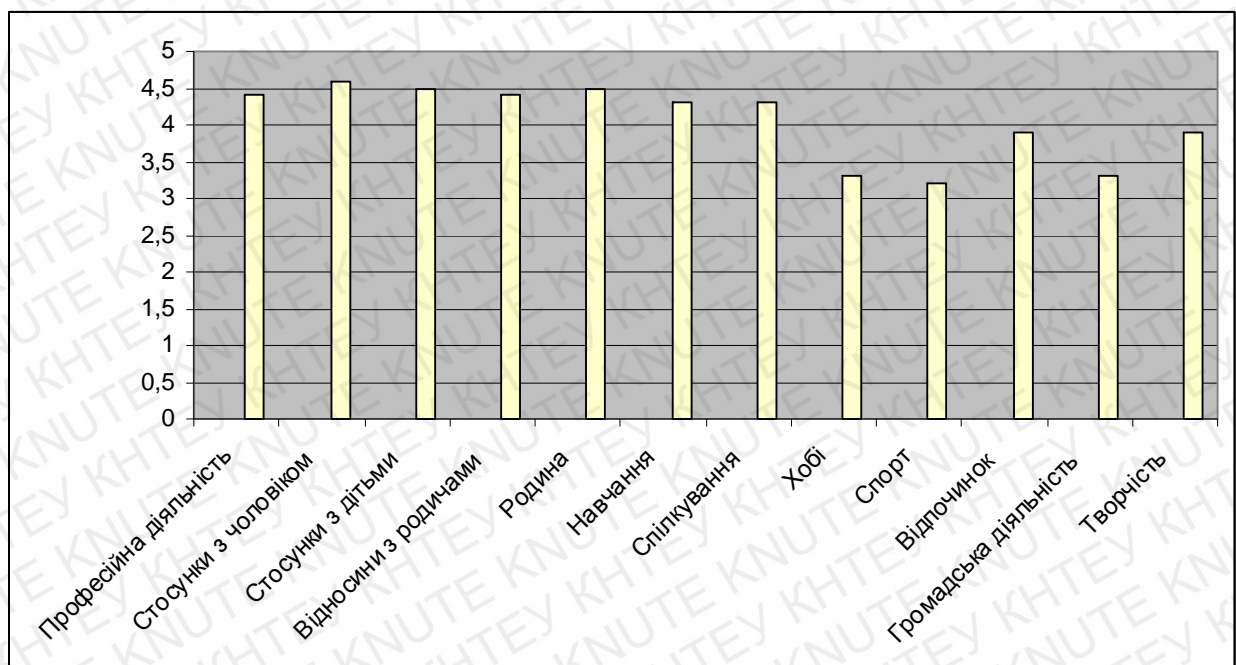
Таким чином, розподіл гендерних ролей сучасних студентів близький до традиційного. На наш погляд, це пояснюється сімейним вихованням (більшість студентів – мешканці невеличких міст і сільських поселень, де

зберігаються патріархальні сімейні основи), а також домінуючими образами чоловіків і жінок в засобах масової інформації.

При цьому, на думку більшості студентів, суворе дотримання традиційних гендерних стереотипів обмежує взаємодію і життєвий простір особистості. Студенти вважають, що гендерні стереотипи повинні підтримувати сімейні цінності, руйнують гендерні стереотипи засоби масової інформації та навколишня дійсність.

В ході вивчення простору взаємодії особистості (методика М. Р. Гінзбурга) [32] виділено провідні і додаткові сфери взаємодії дівчат (малюнок 3.1). Провідними стали сфери міжособистісної та сімейної взаємодії («сім'я», «спілкування»), «професійна діяльність» та «навчання», додатковими – «творчість», «відпочинок, подорожі».

Найменшу кількість балів у даній віковій групі набрали сфери «громадська діяльність, громадська робота», а також сфери «спорт, фізкультура, підтримка здоров'я» і «хобі». Ці дані відповідають отриманим раніше результатам.

Мал. 3.1. Виразність сфер взаємодії у дівчат (методика М. Р. Гінзбурга).

(По вертикальній шкалі наведено середнє значення показника)

Названі сфери меншою мірою, на думку респонденток, сприяють самовираженню дівчат. Простір взаємодії визначається сферами, які оцінюються балами «4» і «5». В нашому випадку це шість сфер життєдіяльності з дев'яти запропонованих. Причому, простір взаємодії оцінюється як відношення кількості високо значущих сфер життєдіяльності до загальної кількості сфер і становить $K = 6/9 = 0,66$. Отже, простір взаємодії у дівчат досить широкий і представлений більшістю з названих в методиці областей (сферами) життєдіяльності, високо значущими з яких стали «сім'я», «спілкування», «професійна діяльність», «навчання», «творчість», «подорожі та відпочинок».

Врахування психологічної статі при аналізі результатів дозволяє виділити специфічні відмінності в просторі взаємодії в жіночих підгрупах. Статистично значущі відмінності, зафіксовані за такими компонентами тесту: «сім'я», «спілкування», «хобі», і «творчість». По сфері «сім'я» статистичні відмінності зафіксовані по розділу «сім'я: відносини з дітьми», проте в цілому по вищевказаній сфері значущих відмінностей між маскулінними, фемінними і андрогінними групами немає. Таким чином, в число значущих сфер взаємодії тільки у маскулінних дівчат входять сфери «громадська діяльність» і «хобі», проте сфера «творчість» не є настільки значущою, як для фемінних і андрогінних респонденток (середнє значення «3,5»). Водночас у фемінних респонденток значне місце в просторі взаємодії мають сфера «сім'я за всіма представленими складовими» і сфера «спілкування».

Так, за всіма названими змінними відмінності спостерігаються між маскулінними і фемінними респондентами з більш високими оцінками

- у фемінних за сферами «сім'я: відносини з дітьми», «спілкування», «творчість», у маскулінних за сферою «хобі». Значущі відмінності зафіксовані також між андрогінними і маскулінними підгрупами за сферами «творчість» і «сім'я: відносини з дітьми».

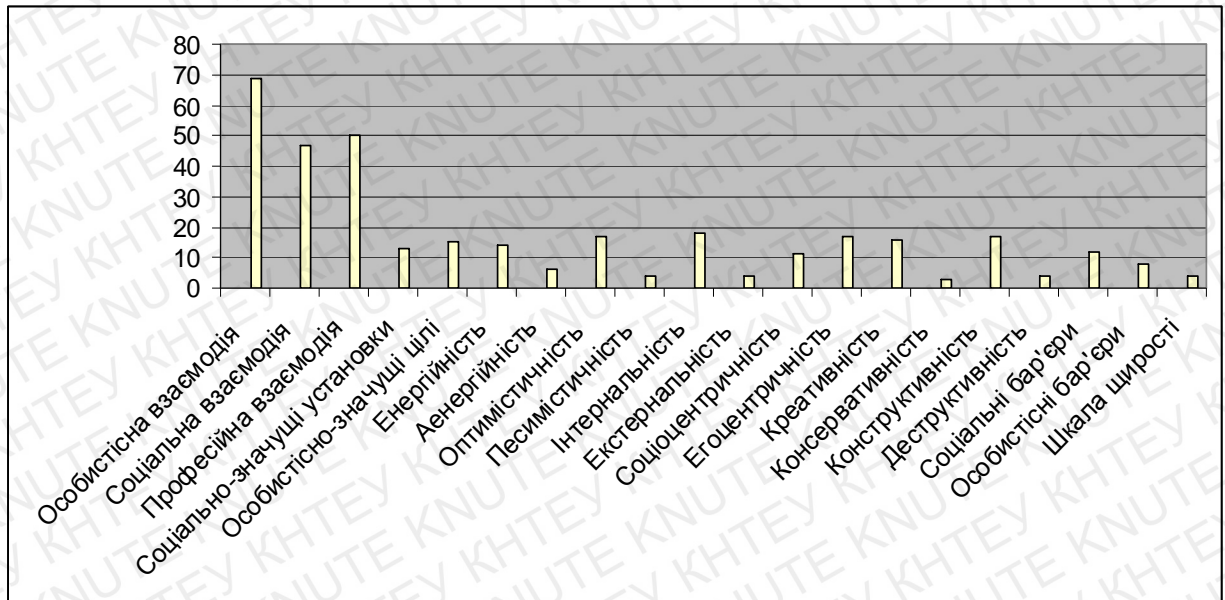
Отже, значущими сферами взаємодії для всіх жіночих підгруп стали сфери «сім'я», «особисті відносини», «професійна діяльність», «навчання», «спілкування» і «подорожі, відпочинок». Простір взаємодії у представниць маскулінної підгрупи представлено найбільшою кількістю сфер (восьми з десяти) і доповнено сферами «громадська діяльність» і «хобі». Сфера «творчість» високо значима для фемінінних і андрогінних респонденток.

Подальше вивчення взаємодії дівчат як психологічного утворення, що включає комплекс інструментально-стильових і мотиваційно-сміслових характеристик, дозволило виявити особливості і психологічну структуру досліджуваного феномена. Отримані результати в групі з урахуванням ознаки «біологічна стать» (середні значення) наочно представлені у вигляді гістограми на малюнку 3.2.

Аналіз отриманих даних за видами взаємодії дозволяє детально говорити про специфіку взаємодії у представниць жіночої статі. Зокрема, на гістограмі видно, що особистісна взаємодія домінує над професійною і соціальною у дівчат. Отже, особистісна взаємодія, що сприяє духовному зростанню людини, що забезпечує розвиток особистісного потенціалу: відповідальності, допитливості, ерудиції, креативності та моральності, що має для дівчат першорядне значення в порівнянні з професійним (самовираженням в діяльності) і соціальним (пов'язаним з суспільно-корисною активністю) самореалізацією. Крім того, більш високі показники зафіксовані за шкалами: соціально і особистісно-значимі установки, енергійність, оптимістичність, інтернальність, креативність і конструктивність, егоцентризм і соціальні бар'єри, що свідчить про психологічні особливості, що виражаються, в основному, гармонійними характеристиками взаємодії.

В складових інструментально-стильового блоку динамічні, емоційні та регуляторні компоненти представлені високими значеннями за гармонійними змінними (енергійність, оптимістичність, інтернальність) та низькими

агармонійними (аенергійність, песимістичність, екстернальність), відповідно по більшості параметрів спостерігається позитивна тенденція (методика С.І. Кудінова) [52].

Мал. 3. 2. Гістограма вираженості шкал взаємодії у дівчат (методика С. І. Кудінова)

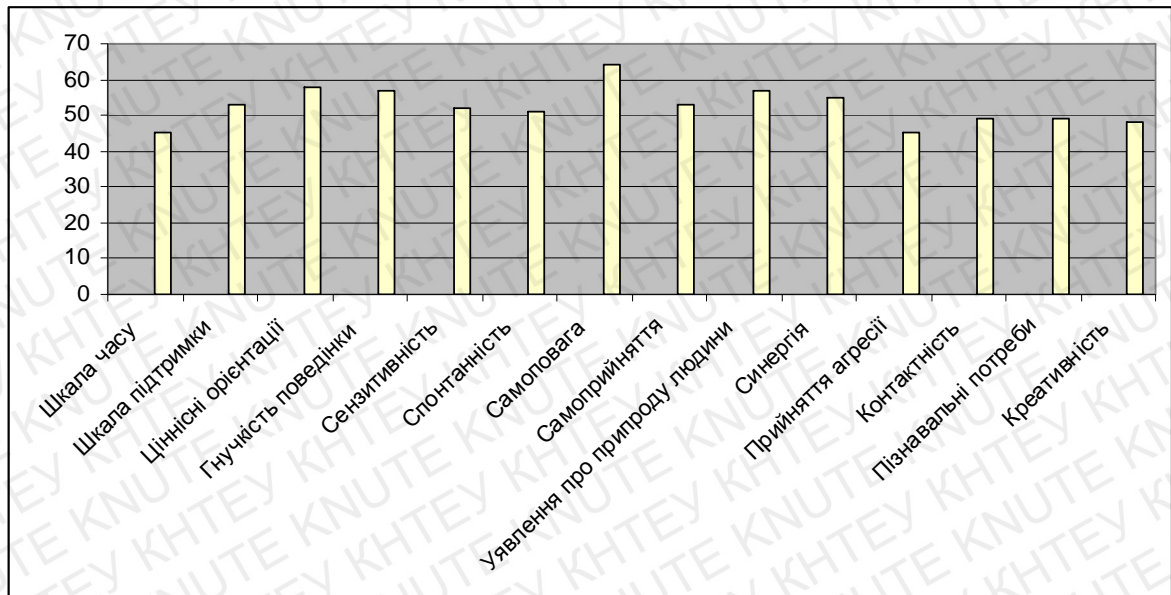
Звертає на себе увагу недиференційованість установочно-цільового компонента: значення за шкалами соціально і особистісно-значимі установки близькі, що може говорити про відсутність поділу цілей і установок на соціально і особистісно значущі, або про їх поєднання.

Мотиваційно-смісловий блок представлений більш високими значеннями за гармонійними шкалами креативність і конструктивність, а також за шкалою мотиваційного компонента егоцентризм.

За проявом професійної взаємодії між андрогінними і маскулініми, між андрогінними і фемінними дівчатами також зафіксовані відмінності з найбільшими значеннями у андрогінних респондентів, з найменшими - у фемінних. Аналіз статистичних результатів показав, що в цілому більш високі оцінки за видами взаємодії спостерігаються у андрогінних дівчат, зворотну тенденцію, причому з високими значеннями за шкалою «соціальні бар'єри», бачимо в підгрупі маскулініми.

Маскулінні дівчата мають більш виражені соціально-значимі установки, але в той же час частіше відчують труднощі в взаємодії, обумовлені недоліком досвіду і знань, вони більш оптимістичні і мають близькі оцінки за соціоцентричною і егоцентричною мотивацією з переважанням другої, що свідчить про поєднання соціально-значущих альтруїстичних спонукань і прагнення задовольнити власні егоїстичні інтереси і потреби. Водночас, маскулінні дівчата, у порівнянні з фемінними, професійно реалізують себе краще. Крім того, учасниці цієї підгрупи мають найвищі значення з «негативною» шкалою «аенергічність», що характеризує динамічний компонент, що свідчить про зниження загальної активності, спад, небажання доводити розпочату справу до кінця (нажаль, статистичний аналіз не дає можливості побачити, чим викликане зниження активності у маскулінних дівчат). У свою чергу, фемінні респондентки, демонструючи більшу енергійність і впевненість у своїх знаннях і можливостях при самовираженні особистості, більш орієнтовані на особистісно-значущі установки і в цілому мають більш високі значення з особистісної та соціальної взаємодії. В цілому, можна говорити про те, що в якості ядерної індивідуально-психологічної складової взаємодії дівчат виступає динамічна енергійність, і в цілому установочно-цільовий компонент з переважанням соціально-значущих установок і цілей.

Отримані емпіричні дані за методикою самоактуалізаційний тест Е. Шострома доповнили загальну картину взаємодії дівчат наступними психологічними характеристиками [81]. Отримані в результаті тестування дані систематизовані і представлені на малюнку 3.3. «Вираженість шкал самоактуалізації у дівчат»

**Мал. 3.3. «Вираженість шкал самоактуалізації у дівчат»
(самоактуалізаційний тест Е. Шострома)**

За результатами тесту дівчата, проявляючи (в межах норми) незалежність цінностей і поведінки від впливів, гнучкість поведінки, сензитивність, спонтанність, самоприйняття, сприймають природу людини в цілому як позитивну. Однак за шкалою «прийняття агресії» (блок міжособистісної чутливості) у дівчат спостерігаються низькі оцінки, що свідчать про нездатність приймати роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи. Відповідно, молоді представниці жіночої статі відчують труднощі в міжособистісній взаємодії, коли партнер по спілкуванню починає проявляти агресивну поведінку і може бути пов'язаною з недостатнім розвитком комунікативних навичок. Водночас, відчуваючи складнощі у взаємодії з часом, вони орієнтовані лише на один з відрізків часової шкали (минуле, сьогодні або майбутнє), що говорить про нездатність переживати справжній момент життя у всій його повноті, відчуваючи нерозривність минулого, сьогодні і майбутнього, і в цілому про таке світовідчуття і сприйняття часу суб'єктом, яке обмежує можливості самоактуалізації. Дівчата проявляють самоповагу, оцінюючи себе у відповідності зі своїми перевагами і позитивними властивостями характеру,

тобто приймають себе відповідно до умов (умовне прийняття). Меншою мірою респондентки приймають себе такими, якими є, незалежно від оцінки своїх переваг і недоліків, тобто безумовно. Залежно від вираженості фемінінних або маскулінінних якостей або їх поєднання, це проявляється в більшій чи меншій мірі.

Разом з тим, виявлені труднощі, що обмежують взаємодію особистості. Представниць жіночої статі 17-23 роки відрізняє дискретне сприйняття свого життєвого шляху, орієнтація лише на один з відрізків часу (минуле, теперішнє, майбутнє), а також поганий розвиток здатності приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи. Відповідно, вони відчують труднощі в міжособистісній взаємодії, які ще пов'язані і з недостатнім розвитком комунікативних навичок. Самосприйняття дівчат відрізняється тим, що вони, проявляючи самоповагу і оцінюючи себе частіше у відповідності зі своїми перевагами і позитивними властивостями характеру (умовне прийняття), в меншій мірі приймають себе такими, які є, незалежно від оцінки своїх переваг і недоліків, тобто безумовно.

Виявляючи в якості ядерної індивідуально-психологічної складової взаємодії дівчат динамічну енергійність, взаємодії дівчата прагнуть бути корисними справі, іншим людям, суспільству, але й розвивати свої професійні і особисті якості та вміння, вони оптимістичні при самовираженні в різних сферах життя, впевнені у своїх знаннях, здібностях і можливостях, мотивовані соціально-значимими альтруїстичними спонуканнями, креативні та конструктивні.

Таким чином, взаємодія особистості дівчат являє собою комплексне утворення, в змісті якого відображені гендерні стереотипи. Найпоширенішим для дівчат є стереотип маскуліності-фемінінності, що проявляється в тому, що чоловікам і жінкам приписуються різні психологічні якості і властивості особистості. Найменше підтримуються стереотипи, пов'язані з відмінностями

в змісті праці. Незважаючи на те, що пріоритетною сферою взаємодії представниць жіночої статі є сімейна та міжособистісна взаємодія, в число значимих сфер увійшли професійна діяльність і навчання, творчість і дозвіллева діяльність. Загальними в психологічній структурі взаємодії дівчат всіх груп є вираженість соціально і особистісно-значущих установок і цілей, активності, позитивного емоційного настрою, вираженого самоконтролю самоздійснення, соціоцентричної мотивації, творчого ставлення до світу і конструктивності. Ключова змінна – енергійність, проявляється у дівчат в інтенсивності самовираження в життєдіяльності. В залежності від вираженості ознак психологічної статі дівчат, в якості ключових (ядерних) складових психологічної структури взаємодії для андрогінних виявлена оптимістичність, для маскулінних – енергійність, а для фемінінних – соціоцентричність [64].

Опитування юнаків показало, що взаємодія чоловіків, на думку учасників дослідження, виявляється: в грамотних взаєминах із соціумом, у визнанні суспільством «...у можливості досягти певного місця в суспільстві», «...у його (Чоловіка) високому соціальному статусі»; у виконанні гендерної програми «...бути чоловіком», «...бути мужнім, стійким»; у професійній реалізації «...у досягненні успіху в роботі», «...у кар'єрному зростанні»; в сімейній «... у здатності розкрити свій потенціал як чоловік, батько», «...мати сім'ю, будинок, дітей»; і, нарешті, в реалізації себе як особистості «...у постійному духовному вдосконаленні», «...у можливості бути собою» та ін..

Узагальнюючи результати опитування, бачимо, що у 36% респондентів чоловіча взаємодія тотожна з професійною, 37% респондентів не виділяють чітко компоненти і сфери взаємодії чоловіків і 27% респондентів визначають чоловічу взаємодію як багатокomпонентну. Отже, чоловіча взаємодія в своїй більшості пов'язана з професією, в її основу закладені професійні навички, професійна активність, професійна компетентність, завдяки якій чоловік може реалізувати себе, бути визнаним в соціумі. Крім названого,

складовими взаємодії чоловіка є особистісна взаємодія, яка може бути пов'язаною і не пов'язаною з професією і взаємодія в просторі сім'ї.

Персональні характеристики, якими володіє чоловік, що реалізує себе в житті – вміння керувати собою, ситуацією і людьми, професійна активність, компетентність, кмітливість, відповідальність за роботу і сім'ю, забезпеченість і вміння заробляти гроші, отримання соціального і громадського визнання – доповнюють загальні характеристики, без урахування статі. До них відносяться – впевненість, благополучність, життєрадісність, ініціативність, незалежність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, самоповага, позитивне ставлення до світу, активність і самостійність, професіоналізм, саморефлексія, терпимість, розум, спонтанність, творчий підхід до життя і деякі інші [79].

В ході роботи було встановлено, що в поняття взаємодії закладаються гендерні стереотипи (змістовні компоненти, відображають нормативні уявлення про чоловіків і жінок). Було виявлено три найбільш поширених стереотипи, зміст яких відображено в понятті взаємодія. Так, стереотип маскуліності-фемініності, який стверджує, що «психологічні якості і властивості особистості визначені статтю людини» знайшов своє поширення у 42 % юнаків. Отже, вони вважають, що «чоловіки більш компетентні і раціональні, самостійні і відповідальні, однак вони можуть бути грубими, нетактовними і егоїстичними. Жінки в своїй більшості пасивні і нерішучі, залежні, ранимі і дуже емоційні, в той же час вони інтуїтивні, дбайливі, доброзичливі, чутливі до емоцій іншої людини, володіють добре розвиненими соціальними і комунікативними навичками».

Стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці більш поширені в чоловічому середовищі і відзначені у половини всіх респондентів-юнаків. І, нарешті, стереотипи, що стосуються закріплення професійних і сімейних ролей відповідно до статі зустрічаються всього у 17% юнаків. Однак ще у 51% представників чоловічої статі даний стереотип пов'язаний з однією

статевою роллю – з чоловічою або жіночою, причому жіноча роль виявилася більш стереотипізованою для представників чоловічої статі. Таким чином, всі три групи стереотипів закладені в понятті взаємодія. В той же час, чимала кількість юнаків мають погляди, відмінні від стереотипних, що спираються на наявність власних установок. Так, 28% респондентів-юнаків вважають, що жіноча та чоловіча праця не відрізняється за змістом, на їхню думку, і чоловіки, і жінки однаково гарні і справляються з роботою в різних сферах професійної і непрофесійної праці, 32% не дотримуються стереотипів маскулінності-фемінності, і стереотипів, що зв'язують взаємодію жінок з сім'єю, а чоловіків – з професією. Тим часом, юнаків, які вкладають у поняття «взаємодія» зміст всіх груп стереотипів і, навпаки, орієнтованих тільки на індивідуальні характеристики, вкрай мало лише 8,5%.

Отже, у більшості частини респондентів наявність стереотипів по одному з блоків може поєднуватися з відсутністю стереотипів і орієнтацією на індивідуальні характеристики за іншим.

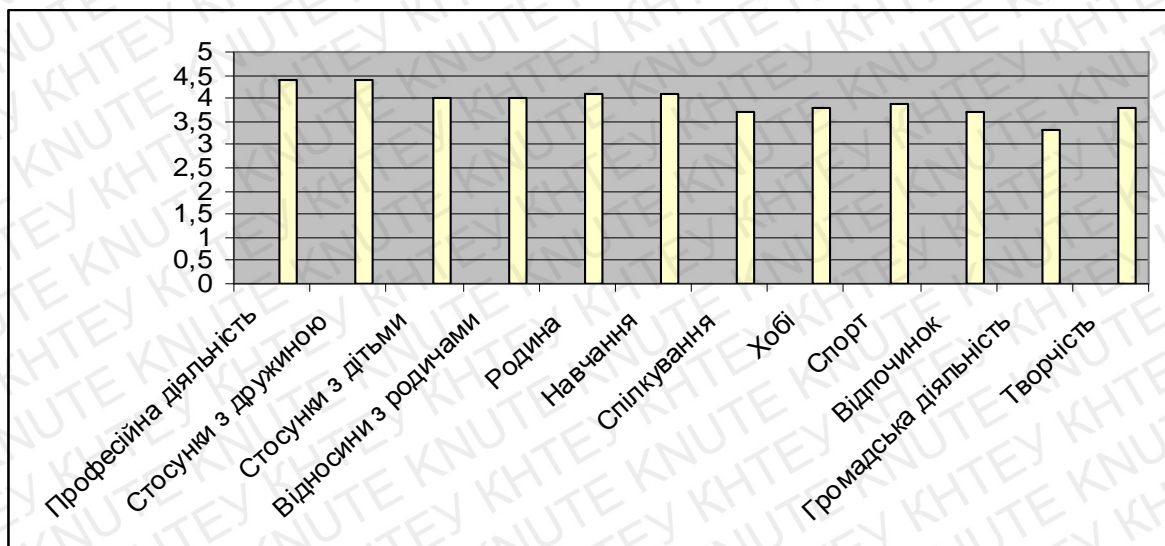
Таким чином, «чоловіча взаємодія», за результатами анкетування являє собою багатокомпонентне утворення, що відображає нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи), де провідною складовою взаємодії є професійна сфера. Більш поширеними в чоловічій підгрупі виявилися стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці і стереотипи, що стосуються закріплення професійних і сімейних ролей відповідно до статі. Найбільш стереотипізованою підгрупою є маскулінні юнаки.

Простір взаємодії у юнаків (методика М. Р. Гінзбурга) представлено з різними шкальними значеннями всіма названими в методиці областями (сферами) життєдіяльності [32]. Отримані результати дозволили виділити основні і додаткові сфери і області взаємодії юнаків. На малюнку 3.4. видно, що провідними стали «професійна діяльність», «навчання», «сім'я»,

«спілкування з друзями, колегами»; додатковими – «спорт, підтримка здоров'я», «творчість», «дозвілля, відпочинок, подорожі та хобі».

Щонайменшу кількість балів набрала сфера «громадська діяльність, громадська робота», яка меншою мірою, на думку респондентів, сприяють взаємодії юнаків. Високо значущими сферами взаємодії юнаків є вісім з дев'яти, ті, які оцінюються балами «4» і «5», однак пріоритет зберігається за сферами «професійна діяльність» і «навчання». Відомо, що простір взаємодії оцінюється як відношення кількості високозначущих областей життєдіяльності до загальної кількості сфер і в даному випадку становить $K = 8/9 = 0,88$.

Таким чином, простір взаємодії у юнаків, включає більшість значущих сфер життєдіяльності та представлено за ступенем значущості наступними сферами: «професійна діяльність», «сім'я», «навчання», «спілкування», додатковими – «спорт», «творчість», «хобі» і «дозвілля». Статистично значущі відмінності у андрогінних, маскулінних і фемінінних юнаків зафіксовані за сферами «професійна діяльність», «сім'я і спілкування».

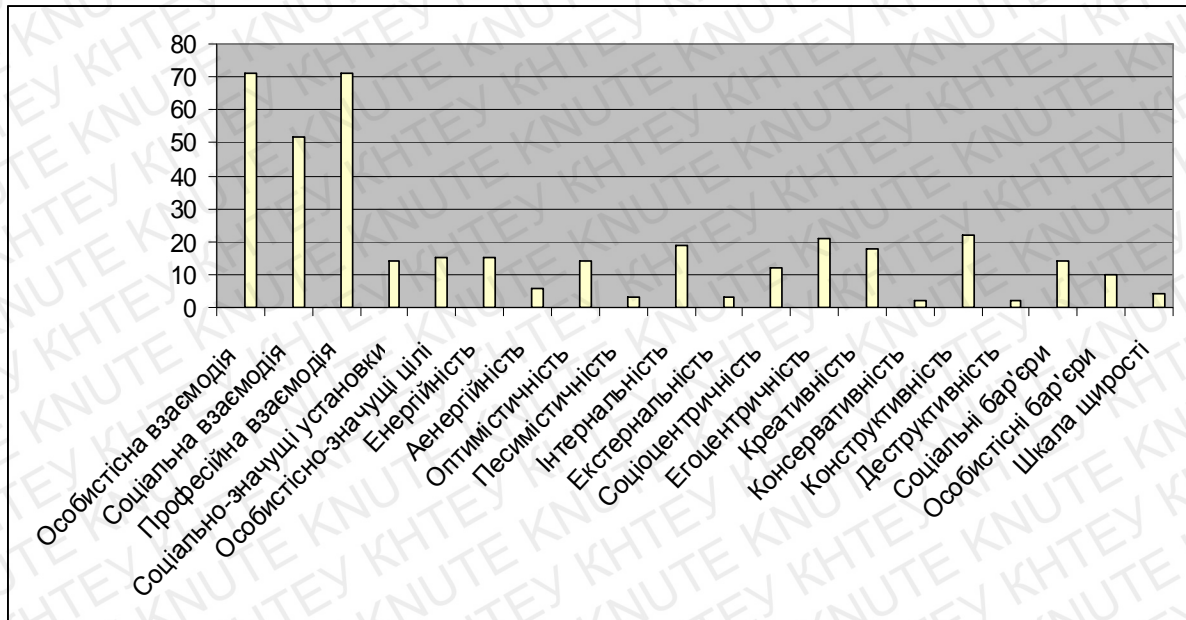

Мал. 3.4. Гістограма середніх значень сфер взаємодії у юнаків (методика М. Р. Гінзбурга).

В залежності від вираженості психологічної статі провідними сферами простору взаємодії стали для маскулінних – «професійна діяльність»,

«навчання», «сім'я: особисті відносини, відносини з партнером» і «спорт»; для фемінінних – «сім'я», «спілкування» і «творчість», а для андрогінних – «професійна діяльність», «навчання», «сім'я» і «спілкування».

Вивчення взаємодії юнаків як психологічного утворення, що включає ряд компонентів і характеристик взаємодії, дозволило виявити особливості і психологічну структуру досліджуваного феномена.

Мал.3.5. Гістограма вираженості шкал взаємодії у юнаків (методика С. І. Кудінова)

Згідно з отриманими даними у юнаків спостерігаються високі значення за професійною та особистісною самореалізацією, нижчі за соціальною самореалізацією. Отже, юнаки 17-23 років більшою мірою орієнтовані і прагнуть реалізувати себе у професійній та особистісній сфері. Інтерпретуючи результати тесту відповідно до виділених автором методики компонентами і блоками взаємодії, відзначаємо, що кількісні значення не рівномірно розподілилися за шкалами тесту. За гармонійними змінними інструментально-стильового блоку (енергійності, оптимістичності та інтернальності), а також змінними «егоцентризм», «креативність», «конструктивність» і шкалою «Соціальні бар'єри» зафіксовані більш високі значення. Потрібно відзначити, що обидві шкали установочно-цільового

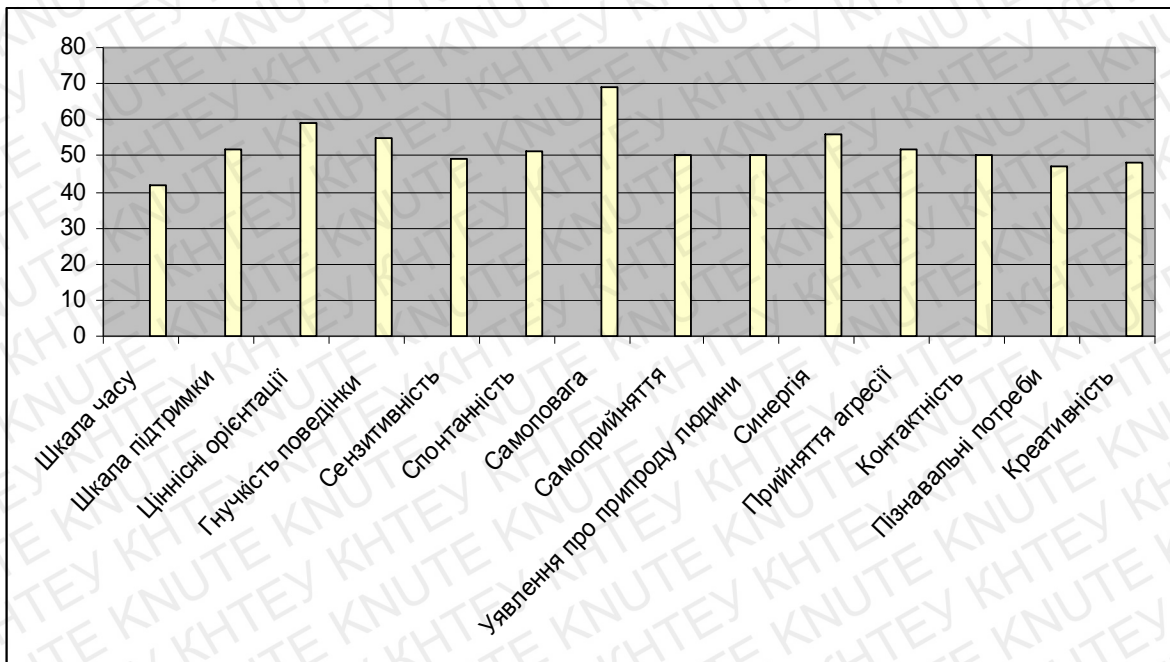
компонента (соціально і особистісно-значущі установки і цілі) мають близькі значення, свідчать про відсутність чіткої диференціації респондентами установок і цілей на соціально і особистісно-значущі або про їх поєднанні.

Агармонійні змінні інструментально-стильового блоку: аенергійність, песимістичність і екстернальність слабо виражені і поступаються в своїх кількісних значеннях гармонійним змінним, тим самим, підкреслюючи позитивну тенденцію більшості компонентів взаємодії. Мотиваційно-смысловий блок юнаків характеризується креативністю, конструктивністю та егоцентризмом.

Таким чином, юнаки у взаємодії спираються на соціально і особистісно-значимі установки, вони енергійні, оптимістичні, мають інтернальну регуляцію (впевнені у своїх знаннях, здібностях і можливостях при самовираженні, орієнтовані на внутрішній контроль самовираження), частіше мотивовані задоволенням власних егоїстичних потреб та інтересів, в той же час оригінальні і успішні в розкритті своїх здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей у різних сферах діяльності. Однак у своєму самовираженні юнаки стикаються з соціальними і особистісними бар'єрами, обумовленими соціальними факторами – відсутністю знань і досвіду або особистісно-ситуативною і особистісною тривожністю, сором'язливістю, страхами [52].

Загальними в психологічній структурі юнаків усіх груп є соціально та особистісно-значущі установки особистості, енергійність, оптимістичність, інтернальність і креативність. Отже, успішність взаємодії юнаків залежить від поставлених цілей, мотивів самоздійснення, впевненості у своїх силах, вміння креативно, нестандартно мислити, активності особистості і позитивного емоційного настрою.

Емпіричні дані за змінними само актуалізації [81], систематизовані і представлені на малюнку 3.5 доповнили загальну картину прояву взаємодії юнаків наступними психологічними характеристиками

**Мал. 3. 6. «Вираженість шкал самоактуалізації у юнаків»
(самоактуалізаційний тест Е. Шострома)**

Отримані результати дозволяють нам говорити про те, що юнаки демонструють в самоактуалізації (в межах норми) незалежність цінностей і поведінки від впливів ззовні, гнучкість поведінки, сензитивність, спонтанність, самоприйняття, контактність, здатні приймати своє роздратування як природний прояв і сприймають природу людини в цілому як позитивну. Водночас, відчуваючи складнощі у взаємодії з часом, вони орієнтовані лише на один з відрізків часової шкали (минуле, сьогодні або майбутнє), що говорить про дискретне сприйняття життєвого шляху і нездатність переживати справжній момент життя у всій його повноті, відчуваючи нерозривність минулого, сьогодні і майбутнього.

Крім того, блок самосприйняття у респондентів має великий розбіг в кількісних значеннях за двома його шкалами – при дуже високих значеннях за шкалою «самоповага», що межують з «псевдосамоповагою», оцінки за змінною «самоприйняття» середні, що свідчить про прояв самоповаги, що спирається на переваги і позитивні властивості характеру. Меншою мірою респонденти приймають себе такими, якими вони є, незалежно від оцінки своїх позитивних рис і недоліків. Отже, у юнаків переважає умовне

прийняття себе. Крім того, спостерігаються низькі оцінки за шкалами блоку «ставлення до пізнання», що визначають ступінь вираженості у юнаків-прагнення до придбання знань про навколишній світ і творчої спрямованості особистості і характеризують дані психологічні властивості як слабо виражені [81].

Отже, в цілому можна сказати, що взаємодія юнаків являє собою багатокомпонентне утворення, що відображає нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи: стереотип сімейних і професійних ролей, стереотип змісту праці, стереотип маскулінності-фемінності). Більш поширені в чоловічій підгрупі стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці і стереотипи сімейних і професійних ролей. Більшою мірою дотримуються стереотипних уявлень маскулінні респонденти, найменш - андрогінні.

Простір взаємодії у юнаків включає більшість значущих сфер життєдіяльності та представлено за ступенем значущості наступними сферами: «професійна діяльність», «навчання», «сім'я», «спілкування», «спорт», «творчість», «хобі» і «дозвілля», зберігаючи пріоритетність за першими двома. Залежно від вираженості психологічної статі провідними сферами простору взаємодії стали для маскулінних і андрогінних юнаків – «професійна діяльність» і «навчання»; для фемінних – «сім'я» і «спілкування». Сфера «громадська діяльність, громадська робота» в меншій мірі, на думку респондентів даної вікової групи, сприяють взаємодії юнаків.

Дискретне сприйняття життєвого шляху, орієнтація лише на один з відрізків тимчасової шкали, а також труднощі, обумовлені відсутністю достатніх знань і умінь, можуть перешкоджати повному самовираженню юнаків у різних сферах. Крім того, проявляючи самоповагу, що спирається на переваги і позитивні властивості характеру, юнаки відчувають труднощі в прийнятті себе незалежно від оцінки своїх позитивних рис і недоліків, що в свою чергу теж може ускладнити процес взаємодії. Зниження загальної

активності у юнаків супроводжується песимістичністю, відсутністю соціоцентричної мотивації і часто пов'язано з особистісними особливостями – тривожністю, страхами, сором'язливістю, агресивністю і деякими іншими. Екстернальна регуляція (впевненість в тому, що взаємодія залежить від зовнішніх умов і везіння) і деструктивність поєднується з поверхневим уявленням юнаків про взаємодію, консервативною поведінкою і невмінням використовувати свої можливості і особистісні ресурси [81]. У той же час успішне здійснення самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей в різних сферах діяльності, супроводжується індивідуалістичною (егоїстичною) мотивацією. Звертає на себе увагу факт, що такі психологічні особливості як егоцентризм і соціоцентризм не є взаємовиключними характеристиками взаємодії юнаків 17-23 років, а навпаки – взаємодоповнюючими. Це означає, що чим вище мотивація задовольнити свої власні егоїстичні інтереси і потреби, тим більше виражені соціально-значущі альтруїстичні спонукання, тим сильніше мотивація допомогти іншим людям. Установчо-цільові характеристики також утворюють нерозривну єдність між прагненням бути корисним справі, суспільству і прагненням розвиватися самому. Структура взаємодії особистості у андрогінних, маскулінних і фемінних юнаків, зберігаючи загальну тенденцію, дещо різниться регуляторним, мотиваційним і прогностичним компонентами. Ядерною відмінністю психологічної структури взаємодії у трьох підгруп юнаків є централізація для андрогінних юнаків – на інтернальності, для маскулінних – на егоцентричності та креативності, для фемінних – на оптимістичності, соціоцентричності і енергійності.

Психологічний сенс виявлених специфічних зв'язків може бути зведений до наступного: маскулінні юнаки в взаємодії, прагнучи розвиватися особистісно і проявляти свою індивідуальність, оригінальність і творчі здібності, водночас хочуть бути корисними справі і іншим людям,

проявляють енергійність, оптимістичність, впевненість у своїх знаннях і здібностях (інтернальність). На відміну від маскулінних у андрогінних юнаків більш значимі соціальні установки взаємодії поряд з особистісними, а мотиваційний компонент представлений поєднанням його і соціоцентричних мотивів і потреб. Проте вони усвідомлюють і відчувають труднощі, обумовлені відсутністю залишкових знань та досвіду, і прагнуть подолати аенергійність. Центральною складовою андрогінних юнаків є впевненість у своїх здібностях і можливостях при самовираженні. У той час як фемінні юнаки на відміну від вищевказаних двох груп, орієнтовані в взаємодії соціально-значимими установками і мотивацією, оптимістичні, єдині демонструють конструктивність як важливу характеристику взаємодії, але проявляють динамічну пасивність (аенергійність) [52].

Таким чином, загальними в психологічній структурі юнаків усіх груп є соціальні та особистісно-значущі установки особистості, енергійність, оптимістичність, інтернальність і креативність. Отже, успішність взаємодії юнаків залежить від поставлених цілей і установок самоздійснення, впевненості у своїх силах, вміння творчо, нестандартно мислити, активності особистості та позитивного емоційного настрою. Простір взаємодії у юнаків представлений більшістю областей життєдіяльності, однак першочергова значущість зберігається за сферами «професійна діяльність» і «навчання». Ключовою відмінністю психологічної структури у андрогінних, маскулінних і фемінних юнаків є центрація для перших на інтернальності, для других – на креативності та егоїстичній мотивації, для третіх – на оптимістичності, соціоцентричності і аенергійності. Отже, для андрогінних юнаків велике значення в взаємодії має впевненість і виражений контроль самоздійснення, для маскулінних – прояв творчості і задоволення особистих потреб і інтересів, для фемінних – переживання позитивних емоцій у самовираженні при наявності соціально-значущих альтруїстичних спонукань.

На завершальному етапі дослідження було здійснено порівняльний аналіз особливостей прояву взаємодії, її структурної організації у юнаків і дівчат. Було встановлено, що поняття «взаємодія особистості» всіма респондентами без урахування статі трактується по-різному, в залежності від того, яка сторона береться до уваги. Так, і юнаки, і дівчата визначають успішність взаємодії як результат, кінцевий стан («...показник того, що людина домоглася у своєму житті», «...коли людина задоволена місцем, яке вона займає в соціумі», «...коли виконав те, на що здатний») і як процес («...розвиток, напрямок своєї активності», «...застосування себе в житті, пошук свого місця в житті»); говорять про особистісну «...духовний, особистісний ріст», соціальну «... пошук свого місця в житті суспільства, реалізація в сім'ї» і професійну взаємодію («...реалізація себе в професії, професійне зростання»). Отже, це ще раз підтверджує полісистемну природу даного поняття.

Крім того, було встановлено, що в поняття успішної взаємодії закладаються змістовні компоненти, що відображають нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи). Це легко простежується в характеристиках, якими, на думку респондентів даної вікової групи, має реалізувати себе в житті людей. Жінок хочуть бачити проникливими, що мають розвинені комунікативні навички, освіченими, успішними в сім'ї та професії, мобільними, що мають хороші зовнішні дані і фізичну форму; персональними для чоловіків складовими образу стали – відповідальність за роботу і близьких, забезпеченість і вміння заробляти гроші і управляти ситуацією, отримання соціального і громадського визнання. Таким чином, орієнтація в основному на процес і спрямованість взаємодії для представниць жіночої статі на сім'ю і професію, а для чоловіків – орієнтація на результат через взаємодію з зовнішнім світом, вміння добитися визнання соціумом і спрямованість на професійну діяльність

відображає основні сучасні нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи).

В оцінці особливостей жіночої і чоловічої взаємодії, респонденти по-різному визначають ступінь значущості різних сфер життєдіяльності і видів взаємодії для чоловіків і жінок. Отримані дані свідчать про те, що для більшості дівчат пріоритетною є взаємодія у сфері сім'ї, а для юнаків – професійна взаємодія. Причому в цілому, і для чоловіків, і для жінок самовираження здійснюється ще й в реалізації гендерної програми – «...бути жінкою», «...бути жіночною, адаптивною», що еквівалентно сімейній взаємодії, «...у гармонійному поєднанні ролей матері, дружини, дочки», «...у сім'ї», «...у створенні сім'ї та домашнього затишку». Для чоловіка «...бути мужнім, стійким», «...бути чоловіком» еквівалентно «... можливості досягти певного місця в суспільстві», «...високого соціального статусу»; професійної реалізації «... досягненню успіху в роботі», «... кар'єрному зростанню». Особистісна взаємодія в меншій мірі стереотипізована: і для чоловіків, і для жінок полягає «...в реалізації особистих інтересів», «...у можливості відкрито проявляти себе», «...в усвідомленні себе як повноцінної особистості», «...у постійному духовному вдосконаленні», «...у можливості бути собою», «в розкритті своїх здібностей і талантів».

Суб'єктивна оцінка взаємодії у юнаків і дівчат не має в цілому кардинальних відмінностей. Так, більше половини респондентів (55% чоловіків та 56% жінок) оцінили себе як нереалізовану людину, 28% чоловіків і 24% жінок оцінювали себе як реалізовану частково, в якій-небудь з сфер життя, і лише 15% чоловіків і 18% жінок як реалізовану (реалізується) в житті. Критерієм успішності взаємодії і у юнаків і у дівчат виступає задоволеність самовираження в значущій сфері життєдіяльності. Можна відзначити той факт, що всі респонденти відзначають багатокomпонентність поняття взаємодії.

Виділені три фактори (перший фактор – стереотип маскулінності-фемінності, що виявляється в тому, що чоловікам і жінкам приписуються різні психологічні якості і властивості особистості, другий фактор – стереотип змісту праці, пов'язаний з відмінностями у змісті праці, третій фактор – тендерний стереотип сімейних і професійних ролей, що стосується закріплення сімейних і професійних ролей відповідно зі статтю.

Результати дослідження дозволили нам виділити кілька груп респондентів відповідно до змісту відповідей. Респонденти 1-ї групи дотримуються традиційних гендерних стереотипів і вважають, що, по-перше, психологічні якості і властивості особистості визначено статтю людини (42,5% юнаків і 62% дівчат), по-друге, професійна діяльність чоловіків і жінок повинна відрізнятися за змістом і спрямованістю (51% хлопців і 20% дівчат), по-третє - самореалізація жінки відрізняється від самореалізації чоловіка: жінку в першу чергу оцінюють за її сім'єю та дітьми, чоловіка - за професійним успіхам (17 % хлопців і 33% дівчат). Таким чином, більшість дівчат дотримуються стереотипу маскулінності-фемінності, більше половини юнаків відмінності в самореалізації пов'язують з відмінностями в змісті праці чоловіків і жінок. Респонденти 2-ї виділеної групи зберегли традиційні погляди щодо образу представника однієї статі (чоловіки або жінки) і більш вільні у характеристиках можливостей самореалізації для представника іншої статі. Близько 11 % респондентів пов'язують соціальну цінність чоловіка з величиною його заробітку і успішністю на роботі, відповідно з більшою значущістю в його житті професії в порівнянні з роллю батька і чоловіка, в той час як для жінки визначають декілька можливих сфер самореалізації, включаючи сімейну і професійну. У більшій групі респондентів (40% чоловіків і 31% жінок) збережені уявлення про те, що жінка повинна реалізувати себе в першу чергу в сім'ї, а потім за бажанням або необхідності в професії, а чоловік при цьому у відповідності зі своїми індивідуальними і особистісними особливостями. Приблизно 2% жінок

вважають, що чоловіки мають фізичну силу і біологічну активність, вони більш компетентні, здатні вирішувати проблеми без допомоги оточуючих, проте мало ефективні в «нечоловічих сферах», наприклад в комунікації, 4 % - що жінка краще реалізує себе в виконавській або обслуговуючій праці, а також в діяльності, пов'язаній з вихованням і комунікацією. Отже, респондентів даної підгрупи характеризує наявність у них змін в нормативних уявленнях про сучасних чоловіків і жінок, і в цілому амбівалентна позиція в оцінці чоловічої і жіночої самореалізації. І, нарешті, респонденти третьої групи вважають: сімейні і професійні ролі повинні бути закріплені не відповідно до статі, а відповідно до індивідуальних характеристик чоловіків і жінок (32 % юнаків і 27 дівчат), професійна діяльність не стільки пов'язана зі статевими відмінностями, скільки з індивідуальними (28% юнаків і 67% дівчат), а взаємодія повинна охоплювати всі сторони життя людини - сім'я, професія, творчість та ін. (32% юнаків і 22% дівчат).

Найбільш поширеними для юнаків і дівчат є стереотипи маскуліності-фемінінності: 53 % (62% жінок і 42% чоловіків) респондентів відповіли у відповідності з традиційним розумінням маскуліності і фемінінності і згодні з твердженням, що багато особистісних рис визначаються статтю; і стереотипи, що стосуються закріплення професійних і сімейних ролей, повністю або частково вони присутні у 68%) чоловіків і 75% жінок. Звертає на себе увагу той факт, що лише у 7% (8,5% чоловіків і 5,5 % - жінки) респондентів традиційні тендерні стереотипи збережені і щодо жіночих моделей і типів поведінки, і щодо чоловічих по всім блокам гендерної взаємодії.

Водночас підгрупа респондентів, яку характеризує відсутність гендерних стереотипів за трьома блоками, орієнтація більшою мірою на індивідуальні характеристики, теж є невеликою: 8% респондентів (8,5% юнаків та 7% дівчат). Таким чином, у більшості респондентів (у 83%

юнаків і 87% дівчат) наявність стереотипів по одному з блоків може поєднуватися з відсутністю стереотипів, з орієнтацією на індивідуальні характеристики за іншим.

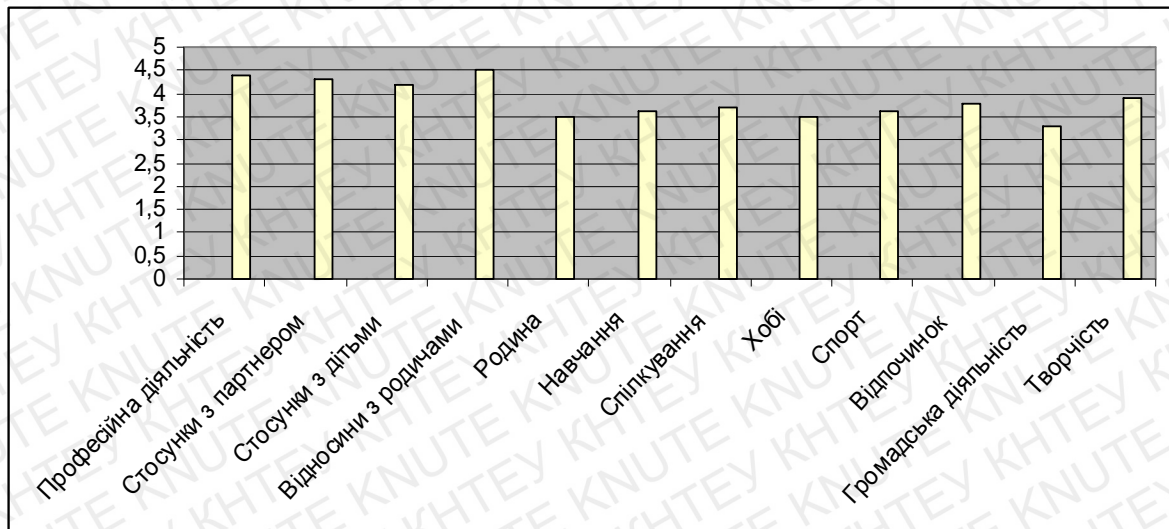
Різний ступінь стереотипізації показали за даними категоріями юнаки та дівчата. Для дівчат найбільш стереотипізованою виявилася категорія маскулінності-фемінінності, найменш стійкими є гендерні стереотипи, що характеризують зміст праці. У юнаків, навпаки, найбільш поширені стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці і стереотипи професійних і сімейних ролей у професіогенезі.

В цілому результати другої частини дослідження показали, що закладаються в поняття самореалізації змістовні компоненти, що відображають нормативні уявлення суспільства гендерну взаємодію чоловіків і жінок (гендерні стереотипи) зберігаються, насамперед, у сфері професії, а також у сфері сімейного та міжособистісного спілкування і більшою мірою поширені у маскулінних юнаків і фемінінних дівчат.

Ці дані підтвердилися результатами за методикою М.Р. Гінзбурга на вивчення простору самореалізації (Малюнок 3.7). Простір самореалізації у юнаків і дівчат представлено всіма заявленими в методиці сферами життєдіяльності: професійна діяльність, сім'я, в тому числі особисті відносини, навчання, спілкування, спорт, творчість, хобі, дозвілля і громадська діяльність [32].

За даними дослідження найбільш значущим простором самореалізації для респондентів без урахування статі, стали «спілкування» з друзями і колегами «професійна діяльність», «навчання» і «сім'я» («особисте життя, особисті взаємини» у респондентів, що мають тільки батьківські сім'ї). Наступними за значущістю стали для юнаків — «фізкультура, спорт, підтримка здоров'я»; а для дівчат - «творчість, створення чогось нового» і «дозвілля, відпочинок, подорожі». Найменше, на думку респондентів взаємодія може проявлятися в громадській роботі і в громадській активності

взагалі. Пріоритетність виділених сфер відображає вікові та соціальні особливості респондентів.

Мал. 3.7. Гістограма середніх значень сфер взаємодії у всіх респондентів без урахування статі (методика М. Р. Гінзбурга).

Ієрархія сфер взаємодії дещо різниться у дівчат і юнаків. Так, у дівчат, в залежності від ступеня значущості провідними сферами стали «спілкування», «сім'я» («особисті взаємини»), «професійна діяльність», «навчання»; додатковими - «творчість», «відпочинок, подорожі, дозвілля». У юнаків основна сфера взаємодії - «професійна діяльність» і «навчання». Звертає на себе увагу той факт, що для дівчат сфера «Сім'я: Відносини з чоловіком», «Сім'я: стосунки з дітьми», «Сім'я: відносини з батьками» трохи більш значуща, ніж «Професійна діяльність» і виражена сильніше, ніж у юнаків. Таким чином, статистично значущі відмінності з високим рівнем значущості ($p \leq 0,05$) відзначені тільки по сфері «Сім'я» і «спілкування». Сфера «професійна діяльність» однаково значуща і для юнаків, і для дівчат за кількістю сфер життєдіяльності, що включає сферу сім'ї та спілкування, діяльності (професійної та дозвілєвої) і навчання. Чіткої диференціації сфер і значущих статистичних відмінностей, крім сфер «Сім'я» і «Спілкування» в чоловічій і жіночій підгрупах немає. Більш значна кількість статистично значущих відмінностей зафіксована між андрогінними, маскулініними і фемінініними групами (підгрупа за ознакою психологічна стать) (див. табл.

3.1). Так, статистично значимі відмінності з високим рівнем значущості зафіксовані також як і раніше (підгрупа за ознакою біологічна стать) за сферами «сім'я» і «спілкування», а також за «професійною діяльністю» і «творчістю». З таблиці парних порівнянь видно, що для маскулінних і фемінінних респондентів значущість всіх названих сфер різна.

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз вираженості сфер взаємодії у андрогінних, маскулінних і фемінінних респондентів (методика М. Р. Гінзбурга).

Область життєдіяльності	Середні значення			Рівень значущості	F-критерій
	Психологічна стать				
	андрогінні	маскулінні	фемінінні		
1.Професійна діяльність	4,6	4,8	4,0	0,000	16,50
2.Сім'я	4,3	4,1	4,5	0,009	5,02
3.Навчання	4,3	4,3	4,3	0,948	0,53
4.Спілкування	4,3	4,1	4,7	0,000	11,84
5.Хобі	3,5	3,6	3,4	0,215	1,57
6.Спорт	3,5	3,7	3,5	0,282	1,29
7.Дозвілля	3,7	3,8	3,9	0,327	1,13
8.Громадська діяльність	3,4	3,4	3,1	0,147	1,97
9. Творчість	4,1	3,6	4,1	0,000	12,60

Так, для маскулінних респондентів велике значення має професійна діяльність, а для фемінінних – сім'я, спілкування і творчість. Андрогінні респонденти мають середні оцінки за сферами «професійна діяльність», «спілкування» і «творчість».

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз (парні порівняння) вираженості сфер взаємодії респондентів з урахуванням психологічної статі (рівень значущості <math><0,05</math>)

Змінні	Маскулінність-фемінінність (А)	Маскулінність-фемінінність (В)	Відмінності	Рівень значущості	Стандартна похибка
Професійна діяльність	андрогінні	фемінінні	0,55	0,001	0,13
	маскулінні	фемінінні	0,75	0,000	0,13
Сім'я	фемінінні	маскулінні	0,41	0,010	0,13
Спілкування	фемінінні	андрогінні	0,42	0,007	0,13
	фемінінні	маскулінні	0,61	0,000	0,13
Творчість	андрогінні	маскулінні	0,54	0,000	0,12
	фемінінні	маскулінні	0,51	0,000	0,12

Таким чином, зафіксовані відмінності в вираженості сфер взаємодії між чоловічими і жіночими групами доповнюються, якщо до уваги береться додаткова ознака - маскулінність і фемінінність. Так, значущою сферою взаємодії, що має статистичні відмінності для дівчат є «сім'я» і «спілкування», у всіх фемінінних респондентів ці сфери доповнюються ще й сферою «творчість». Для юнаків провідними сферами є «навчання» і «професія», і для маскулінних респондентів найбільш значущою стала «професійна діяльність» юнаків і дівчат.

Статистично значущі відмінності (з рівнем значущості $P < 0,05$) в чоловічій і жіночій підгрупах (з урахуванням тільки біологічної статі) зафіксовані за двома шкалами самореалізації: «Егоцентризм» і «Конструктивність». З отриманих результатів випливає, що вибірка з юнаків має середній бал за шкалою «Егоцентризм» – «20,73», а вибірка з дівчат середній бал «16,96». Відмінності статистично достовірні на високому рівні

значущості ($p=0,008$), t -критерій ($t=2,735$). За шкалою «Конструктивність» у юнаків середній бал – «21,73»; у дівчат середній бал – «17,64». Відмінності в чоловічій і жіночій підгрупі також статистично достовірні на високому рівні значущості ($p=0,009$), t -критерій ($t=2,701$). Таким чином, представники чоловічої статі даної вікової групи більш егоцентричні і конструктивні.

Порівняльний розгляд самореалізації юнаків і дівчат з урахуванням психологічної статі дозволило виявити ряд відмінних рис. Найбільша кількість статистичних відмінностей зафіксована в підгрупах маскулінних і фемінінних юнаків і дівчат (табл. 3.2). Маскулінні юнаки мають в цілому більш високі значення за особистісною, соціальною і професійною взаємодією, а також за змінними установочно-цільового, динамічного, емоційного, мотиваційного, когнітивного і прогностичного компонентів. Це свідчить про те, що маскулінні юнаки в цілому реалізують себе краще маскулінних дівчат у всіх сферах життєдіяльності. Однак маскулінні респондентки частіше переживають позитивні емоції при самовираженні особистості в різних сферах життєдіяльності, у них яскравіше виражений самоконтроль в поведінці і впевненість в тому, що самовираження більшою мірою залежить від здібностей, можливостей і талантів особистості, ніж від зовнішніх обставин.

Фемінінні дівчата краще реалізують себе в особистісній і соціальній сферах самореалізації в порівнянні з фемінінними юнаками. Більш того, у дівчат цієї групи яскравіше виражений установочно-цільовий компонент, що свідчить про значущість установок і цілей в самореалізації, вони більш енергійні, оптимістичні, інтернальні і креативні. На відміну від них фемінінні юнаки проявляють конструктивність у самовираженні, однак вони частіше відчують труднощі у взаємодії, обумовлені особистісними особливостями, недоліком знань і досвіду.

У андрогінних респондентів статистично значущі відмінності зафіксовані за єдиною змінною – енергійності, що характеризує андрогінних

юнаків як більш схильних до зниження загальної активності і небажання доводити почате до кінця. Таким чином, врахування біологічної та психологічної статі у взаємодії особистості дозволило виявити більш значні статистичні відмінності в групах маскуліних і фемінінних респондентів.

Аналіз психологічної структури взаємодії у юнаків та дівчат дозволив виявити загальні і специфічні ознаки, характерні як для всіх груп респондентів, так і для груп, сформованих з урахуванням біологічної та психологічної статі випробовуваних. Зупинимося на порівнянні психологічної структури взаємодії у дівчат і юнаків (перша група респондентів з урахуванням ознаки – біологічна стать).

Внаслідок порівняльного розгляду кореляційних зв'язків інструментально-стильового блоку самореалізації виявлено загальні значущі ознаки в чоловічій і жіночій підгрупах. Так, зафіксовані кореляції з високим рівнем значущості між змінними «енергійність», «оптимістичність», «інтернальність». Ці параметри виявляються пов'язаними і являють собою групу характеристик, в більшій мірі обумовлених природними передумовами і залежних від рис темпераменту і властивостей нервової системи. Разом з тим є і особливі специфічні зв'язки в інструментально-стильовому блоці, характерні тільки для юнаків або дівчат. Так, у юнаків енергійність, що характеризує спад загальної активності і небажання доводити почате до кінця, пов'язана з песимістичністю, а у дівчат зв'язок цих змінних незначний ($p=0,30$). У той же час у респонденток жіночої статі песимістичність пов'язана з екстернальністю, у юнаків переживання негативних емоцій при самовираженні в різних сферах життєдіяльності не значною мірою залежить від зовнішніх обставин, умов і везіння ($p=0,19$).

Таким чином, більшість інтеркореляцій інструментально-стильового блоку самореалізації особистості збігаються у юнаків і дівчат. Виняток становлять агармонічні інтеркореляції динамічного, емоційного і регулятивного компонентів. Так, у юнаків негативний емоційний фон

(песимістичність) пов'язаний зі зниженням загальної активності, небажанням доводити почате до кінця, а у дівчат переживання негативних емоцій значно залежить від зовнішніх обставин і умов.

Аналіз мотиваційно-сміслових характеристик взаємодії показав наявність загальної для юнаків і дівчат значущої кореляції, виявленої між гармонійними складовими мотиваційного і когнітивного компонента самореалізації (шкали соціоцентризм і креативність).

Дана група характеристик більшою мірою залежить від соціального оточення, середовища, умов діяльності, навчання і виховання, більш рухлива і мінлива. Можливо, тому специфічних кореляцій мотиваційно-сміслового блоку для представників чоловічої і жіночої статі більше, ніж загальних. Так, у дівчат відзначається значущі кореляційні зв'язки між конструктивністю і соціоцентризмом, конструктивністю і креативністю. Це означає, що успішне здійснення самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей у різних сферах діяльності у дівчат залежить від вираженості соціально-значущих альтруїстичних спонукань і ступеня свідомості, усвідомлення основних ознак, прийомів і способів взаємодії, їх оригінальності, неповторності, розуміння і розкриття своїх можливостей у тій чи іншій сфері. У юнаків на відміну від дівчат відзначається значущий кореляційний зв'язок між змінними Егоцентризм і Конструктивність, що свідчить про те, що у представників чоловічої статі успішне здійснення самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей у різних сферах діяльності мотивується задоволенням власних егоїстичних інтересів і потреб.

Таким чином, мотиваційно-сміслові характеристики взаємодії у юнаків і дівчат мають значні відмінності у вираженості показників мотиваційного компонента, де для дівчат є значним соціоцентричний мотив, а для юнаків – егоїстичний. І в цілому, специфічних кореляцій мотиваційно-сміслового блоку для представників чоловічої і жіночої статі більше, ніж загальних.

Аналіз інтегральних характеристик взаємодії дав більш повну картину. Так, установочно-цільовий компонент, у якому інтегруються конкретні цілі, наміри та загальна програма інструментально-сміслового забезпечення, що складається з соціально-значущих і особистісно-значущих установок, включений у більшість загальних для юнаків і дівчат значущих кореляційних зв'язків. Причому, соціально-значущі установки тісно пов'язані з наступними гармонійними складовими різних компонентів: енергійністю, оптимістичністю, інтернальністю, соціоцентризмом і креативністю. Іншими словами, прагнення бути корисним справі, іншим людям, суспільству сприяє енергійності і оптимістичності, пов'язане з упевненістю в своїх знаннях, здібностях і можливостях, соціально-значущими альтруїстичними спонуканнями і нестандартним творчим підходом до своїх можливостей самореалізації. У дівчат соціально-значущі установки ще й пов'язані з конструктивністю, а у юнаків з егоцентризмом і соціальними бар'єрами, тобто з задоволенням власних егоїстичних інтересів і потреб і труднощами у взаємодії особистості, обумовленими відсутністю достатніх умінь і досвіду. Крім того, значущий негативний кореляційний зв'язок між соціально-значущими установками і енергійністю у юнаків може говорити про те, що зниження загальної активності, спад, небажання доводити розпочате до кінця прямо пропорційне прагненню бути корисним професії і суспільству.

Змінна «особистісно-значущі установки» також має велику кількість значущих загальних і специфічних кореляційних зв'язків з іншими шкалами тесту. Так, особистісно-значущі установки, що забезпечують становлення і розвиток індивіда тісно пов'язані з соціально-значущими установками, інтернальністю, соціоцентризмом і егоцентризмом. У дівчат ще й з енергійністю, а у юнаків з оптимістичністю. Звертає на себе увагу той факт, що змінні егоцентризм і соціоцентризм не є в нашому випадку діаметрально протилежними і взаємовиключними характеристиками (як і раніше), більш того, між цими змінними спостерігається незначний позитивний зв'язок.

Таким чином, змінні установочно-цільового компонента включені в більшість загальних інтеркореляцій і є значущими складовими самореалізації особистості. Крім шкал вищевказаного компонента, всі гармонійні змінні інструментально-стильового блоку (енергійність, оптимістичність і інтернальність) також представлені великою кількістю загальних для юнаків та дівчат значущих кореляційних зв'язків. Так, енергійність пов'язана крім зазначеного з соціоцентричною мотивацією і креативністю, оптимістичність пов'язана з творчим підходом до самореалізації (креативністю), успішним здійсненням самовираження (конструктивністю), а також обернено пропорційна екстернальності (впевненості, що самореалізація часто залежить від зовнішніх обставин, умов і везіння); інтернальність пов'язана з соціоцентризмом.

Для юнаків специфічно значущими змінними, включеними в більшість специфічних інтеркореляцій стали шкали інтернальність (5 загальних зв'язків і 4 специфічних) і егоцентризм (1 – загальна і 4 - специфічних). Отже, впевненість в своїх знаннях, здібностях і можливостях при самовираженні в якій-небудь сфері у представників чоловічої статі пов'язана з езоповою мотивацією, креативністю та творчим підходом до самовираження, з успішним здійсненням своїх здібностей і талантів, а також з усвідомленням труднощів самореалізації особистості. Змінна егоцентризм має значущі кореляційні зв'язки у юнаків зі шкалами соціально-значущі установки, інтернальність, конструктивність і соціоцентризм. Отже, задоволення власних егоїстичних інтересів і потреб пов'язано, як не парадоксально з прагненням бути корисним справі та іншим людям, впевненістю в своїх знаннях, здібностях і навіть з соціально-значущими альтруїстичними спонуканнями юнаків.

У дівчат визначальною, включеною в більшість специфічно значущих кореляційних зв'язків є змінна конструктивність, а ядерною складовою взаємодії – динамічна енергійність.

Таким чином, успішне здійснення самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей в різних сферах діяльності у дівчат пов'язано з прагненням бути корисною справі і суспільству, енергійністю, з соціально-значущими альтруїстичними намірами і спонуканнями, а також з креативністю.

Загальними в психологічній структурі гендерної взаємодії дівчат і юнаків у професіогенезі є наявність соціально значущих установок, що корелюють з оптимістичністю і креативністю, а також особистісно-значущі установки, що утворюють взаємозв'язок з енергійністю. Отже, установки і цілі взаємодії, творчий погляд на світ, активність особистості та позитивний емоційний настрій сприяють взаємодії особистості в різних видах діяльності.

Дані по САТ Е. Шострома доповнюють отримані і озвучені вище результати [81]. Значущі відмінності зафіксовані за шкалами – «Уявлення про природу» ($P = 0,033$, $t = 2,163$) і «Прийняття агресії» ($P = 0,039$, $t = 2,095$) і свідчать про те, що змінна стать (1-а група респондентів) надає достовірний вплив на розподіл цих змінних (табл. 3.3). Отже, статистично достовірні відмінності між чоловічими і жіночими групами з високим рівнем значущості ($p < 0,05$) ми спостерігаємо лише за цими двома шкалами. Це говорить про те, що дівчата в порівнянні з юнаками більш схильні сприймати природу людини в цілому як позитивну. Однак юнаки, що набрали високі бали за шкалою «Прийняття агресії» виявилися більшою мірою здатними приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи. Порівняльний аналіз змінних самоактуалізації в групі за ознакою «психологічна стать» дозволив зафіксувати значущі відмінності по п'яти з чотирнадцяти шкал. Статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) спостерігаються за шкалами підтримки, ціннісних орієнтації, сензитивності, спонтанності, самоповаги і прийняття агресії, причому більшість з них між андрогінними і фемінінними підгрупами. Найбільш високі значення – у андрогінних респондентів, низькі щодо інших підгруп – у фемінінних.

Таблиця 3.3

Порівняльний аналіз змінних самоактуалізації у юнаків і дівчат

	Рівень значущості	t-критерій	Середні значення			Стандартні відхилення		
			стать			стать		
			юнаки	дівчата	Всього	юнаки	дівчата	Всього
Шкала часу	,318	1,004	41,936	44,782	43,471	14,5160	14,0498	14,2667
Шкала підтримки	,457	,747	51,660	53,136	52,456	9,2831	10,4808	9,9260
Ціннісні орієнтації	,687	,404	59,191	58,091	58,598	13,7282	13,6928	13,6522
Гнучкість поведінки	,329	,981	54,851	56,573	55,779	10,8317	14,3538	12,8193
Сензитивність	,331	,976	49,479	52,300	51,000	14,0805	14,9340	14,5442
Спонтанність	,730	,347	50,521	51,716	51,166	18,2390	16,5560	17,2747
Самовпевненість	,189	1,323	68,872	64,291	66,402	16,7755	17,9719	17,4964
Самоприйняття	,265	1,121	49,851	53,482	51,809	15,4677	16,9752	16,3198
Уявлення про природу	,033*	2,163	49,915	57,491	54,000	17,9466	17,3610	17,9510
Синергія	,850	,189	55,681	55,100	55,368	13,2957	17,0938	15,3890
Прийняття агресії	,039*	2,095	51,894	44,609	47,966	17,6915	17,3375	17,7926
Контактність	,742	,330	50,383	49,400	49,853	14,8596	15,1286	14,9391
Пізнавальні потреби	,635	,476	47,362	48,982	48,235	18,3118	16,0592	17,0665
Креативність	,836	,207	47,7340	48,3364	48,0588	11,6888	16,7127	14,5484
Рівень самоактуалізації	,753	,316	2,06	2,11	2,09	,673	,762	,719

Порівняльний аналіз змінних самоактуалізації в групі за ознакою «психологічна стать» дозволив зафіксувати значущі відмінності по п'яти з чотирнадцяти шкал. Статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) спостерігаються за шкалами підтримки, ціннісних орієнтації, сензитивності, спонтанності, самоповаги і прийняття агресії, причому більшість з них між андрогінними і фемінінними підгрупами. Найбільш високі значення – у андрогінних респондентів, низькі щодо інших підгруп – у фемінінних.

Таким чином, андрогінні респонденти більш сензитивні, спонтанні, мають стійкі ціннісні орієнтації, більшою мірою проявляють самоповагу і здатні приймати роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи.

Значущі відмінності між маскулініними і фемінінними підгрупами зафіксовані в єдиному випадку за шкалою «самоповага», отже, маскулініні

респонденти цінують свої достоїнства, позитивні властивості характеру, поважають себе за них набагато вище.

Отже, відмітні особливості гендерної взаємодії у юнаків і дівчат зосереджені в основному на мотиваційно-сміслових характеристиках, де зафіксовані значні відмінності за вираженістю показників мотиваційного компонента. Причому, для дівчат більш значним є соціоцентричний мотив, а для юнаків - егоцентричний, виявляється в ситуаціях самореалізації, пов'язаних зі створенням чогось нового і вільним самовираженням здібностей, особистісних і інтелектуальних якостей, і соціоцентричний, спрямований на реалізацію альтруїстичних спонукань.

Інструментально-стильові показники гендерної взаємодії в цілому збігаються і у юнаків, і у дівчат. Виняток становить наявність у представників чоловічої статі зв'язку між зниженням емоційного фону і загальною активністю і працездатністю.

Крім того, різні і ядерні складові психологічної структури гендерної взаємодії. Так, для юнаків ключовою і одночасно специфічною властивістю особистості є впевненість в своїх знаннях, здібностях і можливостях. У дівчат визначальною змінною гендерної взаємодії є енергійність як інтенсивність самовираження в різних сферах життєдіяльності. А специфічною, більш вираженою в психологічній структурі дівчат особливістю є конструктивність як успішність самовираження своїх здібностей і можливостей. Незважаючи на те, що дівчата і юнаки однаково визначають провідні сфери простору гендерної взаємодії, все ж першість збережено у юнаків за сферами «професійна діяльність» і «навчання», а у дівчат – за «сім'єю» і «спілкування».

Врахування психологічної статі при аналізі гендерних особливостей взаємодії показало, що в цілому, психологічна структура гендерної взаємодії андрогінних респондентів представлена великою кількістю взаємопов'язаних змінних. Таким чином, андрогінні респонденти в гендерній взаємодії

прагнуть бути корисними справі і суспільству, а також реалізувати свої особисті інтереси, вони енергійні, оптимістичні, інтернальні, мотивовані соціальними та егоїстичними бажаннями. Відмінною особливістю психологічної структури самореалізації маскулінних респондентів є виразність мотивації, спрямованої на реалізацію особистих інтересів і прояв у самозабезпеченні творчих здібностей. Для фемінінних респондентів велике значення має позитивний емоційний настрій, впевненість у собі, креативність, успішність самоздійснення, а також спрямованість на справу і суспільство з орієнтацією на потреби оточуючих людей. Таким чином, змістовна сторона гендерних особливостей взаємодії різна в залежності від вираженості психологічної статі.

3.2. Практичні рекомендації щодо вдосконалення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі

У процесі гендерної взаємодії студентів необхідно досягнути розвитку у студентства соціальної відповідальності у взаєминах між статями, переконання, що і в сфері інтимних відносин людина не є незалежною від суспільства; прагнення мати сім'ю, що відповідає сучасним вимогам суспільства: рівноправність батька й матері в сім'ї, свідоме і відповідальне ставлення до виховання дітей; здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них, у першу чергу, як до людей взагалі, у другу – як до представників чоловічої чи жіночої статі, здатності враховувати й поважати їх специфічні статеві особливості в процесі спільної діяльності; здатності й прагнення оцінювати свої вчинки стосовно інших людей з урахуванням статевої належності, виробляти поняття хорошого й поганого вчинку в сфері цих відносин; усвідомлення себе представником своєї статі, що підтримує самооцінку і почуття самоповаги, впевненість і потенціал самореалізації; формування необхідних навичок спілкування й взаєморозуміння у сфері міжстатевих стосунків;

формування досвіду нестатевої любові, дружніх стосунків між представниками різних статей.

Реалізація поставленої мети має відбуватися за таким напрямками: розширення можливостей для самореалізації студентів (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопців – до самообслуговування); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопців і дівчат у спільній діяльності; зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопців, заохочення їх до вираження почуттів; створення з дівчатами досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки (наприклад, технологія щоденника з фіксуванням успіхів); створення умов для тренування міжстатевої чутливості (наприклад, через театралізацію, обмін ролями); залучення обох батьків (а не лише матерів) до виховання дітей.

В ході їх реалізації гендерно-орієнтованих знань доцільно застосовувати нові інформаційні технології: активність у соціальних мережах, участь у форумах, створення гендерно-чутливих інформаційних продуктів, таких, як відеоролики, листівки, плакати тощо. Результат процесу формування гендерної соціалізації полягає не лише у правильному розумінні студентом сутності моральних норм та настанов у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності.

Окреслимо стратегії, що означають напрямок або спосіб вирішення проблемних, стресових ситуацій у гендерній взаємодії студентів.

1) Стратегії спрямування: проблемно-орієнтована стратегія – вирішення стресової ситуації, застосування й активного конфліктного стилю спілкування дозволяє вирішувати конфлікт у сферах «навчання – сім'я» та «сім'я – робота»; емоційно-орієнтована стратегія – емоційна регуляція поведінки, демонстрація негативних емоцій, виснаження, роздратування, що призводить до інтенсифікації конфлікту «навчання – сім'я», оскільки не дає

можливості його тверезо оцінити й конструктивно вирішити; стратегія, орієнтована на уникнення – прийняття бажаного за дійсне, заперечення стресових ситуацій, сподівання, що час вирішить проблему – призводить до посилення обох типів конфліктів і є інфантильною, особистісно незрілою.

2) Стратегії «ресурс/відмова»: копінг-стратегії безпосередньо пов'язані з взаємодією «навчання – сім'я»: стратегії зменшення вимог та стратегії збільшення ресурсів; стратегія зменшення вимог полягає у відмові від певних навчальних або сімейних завдань, визначенні пріоритетів, обмеженні соціального життя, зниженні рольових очікувань (наприклад, бути «достатньо хорошим» для навчання або сім'ї); стратегія збільшення ресурсів передбачає пошук підтримки як на роботі, так і вдома (делегування повноважень колегам, розподілення домашніх обов'язків, спілкування, позитивну взаємодію, задоволеність стосунками), намагання знайти плюси, навчитися на прикладі складних ситуацій, використання проактивних, орієнтованих на майбутнє стратегій (планування навчального тижня, пошук внутрішньосімейних резервів, проактивний діалог із партнером).

3) Адаптаційні стратегії: стратегії, які допомагають адаптуватися до проблем, що виникають на навчанні та / або вдома. Компенсаторна стратегія – негатив на навчанні компенсується позитивом вдома і навпаки. Стратегія сегментування – негатив, отриманий на навчанні, там і залишається, до дому не приноситься. Обидві стратегії адаптаційні в досягненні балансу між навчанням та життям.

Отже, серед виокремлених індивідуальних стратегій саме використання адаптаційних стратегій разом зі стратегією збільшення ресурсів найбільше сприяють досягненню балансу «навчання – життя» у гендерній взаємодії студентів.

Висновки до третього розділу:

1. У взаємодії особистості юнаків і дівчат у професіогенезі виражені гендерні стереотипи – нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок. Найпоширенішим для дівчат є стереотип маскулінності-фемінінності, що визначає зв'язок між психологічними якостями і властивостями особистості, найменше підтримуються стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці. Серед юнаків, навпаки, вищевказана група стереотипів частіше підтримується поряд зі стереотипами, що стосуються закріплення професійних і сімейних ролей, відповідно до яких жінку оцінюють по її сім'ї та дітям, чоловіка – за професійними успіхами. Найбільш стереотипізованими є респонденти з чітко вираженою гендерною домінантою – фемінінні дівчата і маскулінні юнаки, а орієнтуватись, в більшій мірі, на індивідуальні та особистісні особливості стали андрогінні респонденти.

2. Психологічною особливістю взаємодії особистості дівчат є яскраво виражене прагнення до взаємодії, соціально-значимі установки та ефективність самовираження з пріоритетною орієнтацією на сімейні і міжособистісні стосунки. Відмінною особливістю взаємодії особистості юнаків виступає яскраво виражений контроль самовираження і егоцентрична мотивація, що реалізується в професійній і навчальній діяльності. Необхідно відзначити, що в число значимих у юнаків і дівчат увійшло більшість сфер взаємодії, такі як «професійна діяльність», «навчання», «сім'я», «спілкування», «творчість», «дозвіллева діяльність», у юнаків ще сфери «спорт» і «хобі», однак першочергова значимість зберігається за раніше зазначеними.

3. Психологічна структура взаємодії особистості з урахуванням біологічної та психологічної статі має загальні характеристики, що пояснюють загальнопсихологічні закономірності і специфічні, що визначають гендерні особливості взаємодії.

Загальними в психологічній структурі взаємодії дівчат і юнаків усіх груп є наявність соціально значущих установок, корелюють з оптимістичністю і креативністю, а також особистісно-значимі установки, що утворюють взаємозв'язок з енергійністю. Отже, установки і цілі самоздійснення, творчий погляд на світ, активність особистості та позитивний емоційний настрій сприяють взаємодії особистості в різних видах життєдіяльності.

4. Структурна організація взаємодії юнаків та дівчат має значні відмінності. Так, у юнаків психологічна структура включає дві групи взаємопов'язаних характеристик, доповнених інтернальністю і свідчать про рівнозначність структурних компонентів. Психологічна структура взаємодії дівчат включає характеристики, що центруються на установочно-цільовому компоненті, і доповнена змінними мотиваційного компонента і конструктивністю. Отже, успішність взаємодії дівчат залежить від вираженості установок і цілей самоздійснення, а у юнаків ключовою складовою може виступати емоційний, регулятивний, когнітивний або установочно-цільовий компонент взаємодії.

Аналіз структури взаємодії маскулітних респондентів дозволяє характеризувати їх спрямованими на особистісний розвиток, мотивованими егоцентричними спонуканнями, які прагнуть розраховувати тільки на свої сили. Для маскулітних юнаків значущим є прояв свого творчого початку в самовираженні, а також установки і цілі, специфічною рисою дівчат є соціоцентричність, корелює з енергійністю і соціальними бар'єрами, яка свідчить про зниження активності і появи труднощів у взаємодії при виражених альтруїстичних спонуканнях.

Фемінітні респонденти в взаємодії мотивовані соціоцентричними спонуканнями й у цілому соціально-орієнтовані, для дівчат характерними є особистісно-значимі установки і енергійність, а для юнаків – прояв

аенергійності, що виражається в зниженні активності і небажання доводити почате до кінця.

5. Загальними характеристиками в структурі взаємодії андрогінних респондентів є виражений контроль і впевненість у тому, що взаємодія залежить від самої особистості, її здібностей і можливостей. Специфічна риса андрогінних юнаків – подолання особистісних бар'єрів у взаємодії і аенергійності. У андрогінних дівчат відмінними рисами є оптимістичність, що характеризує значимість для них позитивних емоцій в самовираженні і конструктивність, яка свідчить про успішність взаємодії.

У ході дослідження, спрямованого на вивчення гендерних стереотипів і особливостей взаємодії сучасних юнаків та дівчат, були отримані дані, що дозволяють виділити основні інформаційні блоки у гендерній стереотипізації сучасних молодих чоловіків і жінок та сфери життєдіяльності, в яких реалізується особистість. Було встановлено, що взаємодія особистості являє собою багатокomпонентне утворення, що відображає нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи).

6. Результати емпіричного дослідження доповнили загальну картину взаємодії особистості, підтверджуючи вираженість окремих ознак даного утворення у дівчат і юнаків з урахуванням біологічної та психологічної статі.

Серед виокремлених індивідуальних стратегій саме використання адаптаційних стратегій разом зі стратегією збільшення ресурсів найбільше сприяють досягненню балансу «навчання – життя» у гендерній взаємодії студентів.

Результати, отримані в ході теоретико-емпіричного дослідження, можуть бути включені в лекційні курси з загальної, соціальної та диференціальної психології, а також при підготовці науково-методичних матеріалів.

ВИСНОВКИ

1. На основі теоретичного аналізу наукових підходів до вивчення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі, ми дійшли висновку, що у сучасній психології існує дві альтернативні парадигми, в рамках яких здійснюється дискусія про детермінацію статевих відмінностей: соціокультурна (статевий символізм) і соціобіологічна (статевий диморфізм). В рамках соціобіологічної моделі, що характеризує статеву диференціацію як універсальний біологічний процес, наявність статевих відмінностей доведено і обґрунтовано у емпіричних дослідженнях у когнітивній сфері особистісного розвитку та у сфері соціальної поведінки. Згідно соціокультурної моделі основними детермінантами статевих відмінностей є соціокультурні фактори.

Однак сучасні гендерні дослідження науково обґрунтовують факт, що біологічні та соціальні фактори взаємодіють в складному процесі створення статевих відмінностей. Таким чином, врахування біологічної та психологічної статі дозволяє більш повно розкрити феномен взаємодії з урахуванням різних факторів.

Питання гендерних особливостей взаємодії особистості тісно пов'язані з поняттям гендерної стереотипізації. Прийняті в суспільстві гендерні стереотипи в значній мірі визначають пріоритетність сфери життєдіяльності, зміст і спрямованість взаємодії у праці, особистісні і поведінкові риси відповідно до їх біологічної статі. Більше того, гендерні стереотипи в окремих випадках можуть гальмувати індивідуальний розвиток якостей людини, які не відповідають даному статево-рольовому стереотипу, і таким чином, обмежують можливості взаємодії особистості, збільшуючи при цьому природні відмінності між чоловіками і жінками різних вікових груп.

Специфіка взаємодії особистості в юнацькому віці визначена тим, що на даному віковому етапі стають провідними питання самовизначення, пошуку свого шляху, життєвих орієнтирів і спрямованості особистості,

активізуються такі важливі процеси, як розвиток світогляду, становлення цілісного уявлення про себе, формування почуття індивідуальної самототожності, наступності і єдності. Таким чином, юнацький вік займає особливе місце у вивченні даної проблеми. Крім того, незважаючи на те, що гендерна проблематика досить популярна в сучасних психологічних дослідженнях і представлена різноманіттям теоретичних і дослідних тем, спеціальних досліджень, присвячених гендерним особливостям взаємодії особистості в юнацькому віці, її структури у вітчизняній психології немає.

2. Дослідження гендерних особливостей взаємодії здійснювалося в 2018 році в три етапи. Дослідно-експериментальна робота була здійснена в Київському національному торговельно-економічному університеті.

Перший етап – пошуково-теоретичний. На основі теоретичного аналізу психологічної, методичної та філософської літератури здійснювалося вивчення проблеми взаємодії та її гендерних особливостей, визначалися вихідні параметри дослідження, його предмет, гіпотеза, структура, методологія і методи.

Другий етап – дослідно-емпіричний. Проводиться основна робота, в процесі якої досліджуються гендерні особливості взаємодії особистості.

Третій етап дослідження – узагальнюючий. Проводиться статистична обробка даних, якісна інтерпретація результатів дослідження, формулювання висновків, оформлення магістерської роботи.

У експериментальну вибірку увійшли 86 студентів КНТЕУ (40 дівчат і 46 хлопців з різних спеціальностей). В ході емпіричного дослідження використовувалися наступні методики:

– Методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем: для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності, маскулінності і фемінінності особистості;

– Багатовимірний опитувальник взаємодії особистості С. І. Кудінова: для визначення провідних сфер взаємодії особистості;

– Методика на вивчення простору взаємодії М. Р. Гінзбурга: для вивчення простору самореалізації, прогнозованої сфери взаємодії особистості;

– Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ): для вимірювання самоактуалізації як багатовимірної величини.

3. На основі розроблених практичних рекомендацій щодо вдосконалення гендерної взаємодії студентів у професіогенезі ми дійшли висновків, що у взаємодії особистості юнаків і дівчат у професіогенезі виражені гендерні стереотипи – нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок. Найпоширенішим для дівчат є стереотип маскулінності-фемінінності, що визначає зв'язок між психологічними якостями і властивостями особистості, найменше підтримуються стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці. Серед юнаків, навпаки, вищевказана група стереотипів частіше підтримується поряд зі стереотипами, що стосуються закріплення професійних і сімейних ролей, відповідно до яких жінку оцінюють по її сім'ї та дітям, чоловіка – за професійними успіхами. Найбільш стереотипізованими є респонденти з чітко вираженою гендерною домінантою – фемінінні дівчата і маскулінні юнаки, а орієнтуватись, в більшій мірі, на індивідуальні та особистісні особливості стали андрогінні респонденти.

Ми виявили, що психологічною особливістю взаємодії особистості дівчат є яскраво виражене прагнення до взаємодії, соціально-значимі установки та ефективність самовираження з пріоритетною орієнтацією на сімейні і міжособистісні стосунки. Відмінною особливістю взаємодії особистості юнаків виступає яскраво виражений контроль самовираження і егоцентрична мотивація, що реалізується в професійній і навчальній діяльності. Необхідно відзначити, що в число значимих у юнаків і дівчат увійшло більшість сфер взаємодії, такі як «професійна діяльність», «навчання», «сім'я», «спілкування», «творчість», «дозвіллева діяльність», у

юнаків ще сфери «спорт» і «хобі», однак першочергова значимість зберігається за раніше зазначеними.

Психологічна структура взаємодії особистості з урахуванням біологічної та психологічної статі має загальні характеристики, що пояснюють загальнопсихологічні закономірності і специфічні, що визначають гендерні особливості взаємодії.

Загальними в психологічній структурі взаємодії дівчат і юнаків усіх груп є наявність соціально значущих установок, корелюють з оптимістичністю і креативністю, а також особистісно-значимі установки, що утворюють взаємозв'язок з енергійністю. Отже, установки і цілі самоздійснення, творчий погляд на світ, активність особистості та позитивний емоційний настрій сприяють взаємодії особистості в різних видах життєдіяльності.

Структурна організація взаємодії юнаків та дівчат має значні відмінності. Так, у юнаків психологічна структура включає дві групи взаємопов'язаних характеристик, доповнених інтернальністю і свідчать про рівнозначність структурних компонентів. Психологічна структура взаємодії дівчат включає характеристики, що центруються на установочно-цільовому компоненті, і доповнена змінними мотиваційного компонента і конструктивністю. Отже, успішність взаємодії дівчат залежить від вираженості установок і цілей самоздійснення, а у юнаків ключовою складовою може виступати емоційний, регулятивний, когнітивний або установочно-цільовий компонент взаємодії.

Аналіз структури взаємодії маскулітних респондентів дозволяє характеризувати їх спрямованими на особистісний розвиток, мотивованими егоцентричними спонуканнями, які прагнуть розраховувати тільки на свої сили. Для маскулітних юнаків значущим є прояв свого творчого початку в самовираженні, а також установки і цілі, специфічною рисою дівчат є соціоцентричність, корелює з енергійністю і соціальними бар'єрами, яка

свідчить про зниження активності і появи труднощів у взаємодії при виражених альтруїстичних спонуканнях.

Фемінінні респонденти в взаємодії мотивовані соціоцентричними спонуканнями й у цілому соціально-орієнтовані, для дівчат характерними є особистісно-значимі установки і енергійність, а для юнаків – прояв аенергійності, що виражається в зниженні активності і небажання доводити почате до кінця.

Загальними характеристиками в структурі взаємодії андрогінних респондентів є виражений контроль і впевненість у тому, що взаємодія залежить від самої особистості, її здібностей і можливостей. Специфічна риса андрогінних юнаків – подолання особистісних бар'єрів у взаємодії і аенергійності. У андрогінних дівчат відмінними рисами є оптимістичність, що характеризує значимість для них позитивних емоцій в самовираженні і конструктивність, яка свідчить про успішність взаємодії.

У ході дослідження, спрямованого на вивчення гендерних стереотипів і особливостей взаємодії сучасних юнаків та дівчат, були отримані дані, що дозволяють виділити основні інформаційні блоки у гендерній стереотипізації сучасних молодих чоловіків і жінок та сфери життєдіяльності, в яких реалізується особистість. Було встановлено, що взаємодія особистості являє собою багатокомпонентне утворення, що відображає нормативні уявлення суспільства про чоловіків і жінок (гендерні стереотипи).

Результати емпіричного дослідження доповнили загальну картину взаємодії особистості, підтверджуючи вираженість окремих ознак даного утворення у дівчат і юнаків з урахуванням біологічної та психологічної статі.

Серед виокремлених індивідуальних стратегій саме використання адаптаційних стратегій разом зі стратегією збільшення ресурсів найбільше сприяють досягненню балансу «навчання – життя» у гендерній взаємодії студентів.

Результати, отримані в ході теоретико-емпіричного дослідження, можуть бути включені в лекційні курси з загальної, соціальної та диференціальної психології, а також при підготовці науково-методичних матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абетка рівності // підготовлено до Дня гендерної грамотності / Павло Полянський. – К.: ПРООН, 2007. – 24 с.
2. Ананьев, Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б. Г. Ананьев. – Москва : Наука, 1978. – 312 с.
3. Бабаян, Ю. О. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці. [Електронний ресурс] / Ю. О. Бабаян, І. В. Скачко // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Вип. 38. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2072-4772/article/view/44651>.
4. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. /. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. — 336 с.
5. Бем С.С. Полоролевой опросник. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/128.pdf
6. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
7. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
8. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – К.:Либідь,2003. – 280 с.
9. Биянки В.Л., Филиппова Е.Б. Асимметрия мозга и пол. – СПб.: С.П.У. 1997.
- 10.Бовуар де Сімона. Друга стаття / Пер. з фр. : В 2 т. Т.1. – К.: Основи, 1994. – 390 с.
- 11.Боголепова И.Н., Иллариошкин С.Н., Свешников А.В., Ловчицкая А.О. Гендерные особенности строения гиппокампа мозга мужчин и женщин // Журнал анатомии и гистопатологии. 2016. - Т.5. ,№ 1 (17). С. 15-19.
12. Введение в гендерные исследования. Ч. 1. Учебное пособие. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб: Алетейя, 2001. – 708 с.

13. Введение в гендерные исследования. Ч.2. Хрестоматия. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб: Алетейя, 2001. - 991 с.
14. Визгина А.В., Пантилеев С.Р. Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин // Вопросы психологии. – 2002. – № 3. – С. 91-100.
15. Виноградова Т.В., Семенов В.В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов // Вопросы психологии, 1993. – №2. – С.63-71.
16. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дітей та юнацтва / За ред. Т.В. Говорун. – К.: ІЗМН, 1996. – 168 с.
17. Вища освіта України і Болонський процес. Навч. пос. / За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 384 с.
18. Вікова та педагогічна психологія: Навч. пос. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
19. Вулф В. Власний простір. – К.: Вид.дім «Альтернативи». – 112 с.
20. Гариен М. Мальчики и девочки учатся по-разному! Руководство для педагогов и родителей: Пер. с англ. – М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 301 с.
21. Гендер і культура. Зб. статей. – К.: Факт, 2001. – 224 с.
22. Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії. Збірник матеріалів науково-практичної конференції 27-29 квітня 2011 р. – Тернопіль- Київ, 2011. – 796 с.
23. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації : теорія та практика : монографія / С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабаєва. – Луганськ : Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 258 с.
24. Гендерна педагогіка: Хрестоматія /пер. з англ. В. Гайденко, А. Предборської. – Суми.: ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с.

25. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (4.10-5.10.2013). – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 238 с.
26. Гендерний аналіз українського суспільства. – К.: ПРООН, 1999. – 293 с.
27. Гендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи / За ред. чл.-кор. АПН України, проф. В. Кравця. – Тернопіль.: ТНПУ, 2010. – 160 с.
28. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1 // ПРООН. – К., 2010. – 303 с.
29. Гендерні студії: освітні перспективи. –К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – 80 с.
30. Геодакян В. А. Эволюционные теории асимметризации организмов, мозга и тела // Успехи физиологических наук. 2005. Том 36.- № 1. - С. 24-53.
31. Гидденс Э. Пол, патриархат и развитие капитализма // Социологические исследования. – 1992. – № 7. – С. 87–96.
32. Гинзбург М.Р. Психология личностного самоопределения / М.Р.Гинзбург // Дисс... доктора психол. наук. - М., 1996. – 261 с.
33. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальності. Монографія.– Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2001. – 240 с.
34. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. посібник. – К.: Видав. центр «Академія», 2004. – 308 с.
35. Говорун Т.В., Кравець В.П., Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2004. – 144 с.
36. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді : [монографія] / Т. П. Голованова. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2007. – 338 с.
37. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : дис. ... канд.

- пед. наук : 13.00.05 / Світлана Миколаївна Гришак. – Луганськ, 2007. – 273 с.
38. Дуткевич, Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. для студ. психол.-педагогіч. спеціальностей вищих навч. закладів / Т. В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 109 с.
39. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні. За ред. Л. Смоляр. – Одеса, 1999. – 402 с.
40. Жуковська, А. О. Студентство як рушійна сила громадянського суспільства (теоретичний аспект) / А. О. Жуковська // Молодий вчений. – 2015. – Вип. 3 (18). – С. 148–151.
41. Загурська, С. В. Соціальний зміст гендерних стереотипів владного впливу / С. В. Загурська // Схід. – 2016. – Вип. 3 (143). – С. 80–84. doi: 10.21847/1728-9343.2016.3(143).74848
42. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. М.: Изд. РГУ, 2004. - 472 с.
43. Іващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С.78-91.
44. Кірющенко В. Л. До проблеми гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс] / В. Л. Кірющенко, С. О. Гарькавець // Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного суспільства: матеріали наук. конф. (8.02–01.03.2016). – Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 142–144. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/635>
45. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.). - Львів, Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
46. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція станом на 30.09.2018), Електронний ресурс: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр> – Назва з екрану. – Перевірено: 14.06.2017.

47. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб /М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, В.І. Осьодло та ін./ за заг. ред.. М.С. Корольчука. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 296 с.
48. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2011. – 400 с.
49. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л., Осьодло В.І., Методичні та теоретичні проблеми психології / Навчальний посібник / [М.С. Корольчук, Ю.Л. Трофімов, В.І. Осьодло та ін.] – К.: Ніка-Центр, 2013. – 336 с.
50. Кравець В.П. Історія гендерної педагогіки: Навч. пос. -Тернопіль: Джура, 2005. – 440 с.
51. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К.: Наукова думка, 1996. – 200 с.
52. Кудинов С.И. Многомерный опросник самореализации личности. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/4521396/>
53. Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи: Словник-довідник. Видання 2-ге, доповнене. – Львів, 2006.
54. Левківська Г.П., Лагутіна Т.М., Осьодло В.І., Мостова І.В., Сипливиий А.М., Миронець С.М., Корольчук В.М., Зазимко О.В., Методологія психодіагностики та корекції адаптивних можливостей першокурсників в умовах вищого навчального закладу освіти» // Науковий звіт / Керівник проекту професор Корольчук М.С/ Код КПКВ 2201020 – «Фундаментальні дослідження у вищих навчальних закладах та наукових установах». Реєстраційний №0109U000712
55. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 6-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2008. – 752 с.
56. Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників : автореф. дис. ... канд.

пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. В. Маркова. – Луганськ, 2010. – 20 с.

57. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Друге доп. вид. – К.: Стилос, 2010. – 440 с.
58. Мілет, Кей. Сексуальна політика: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619 с.
59. Міщик Л. І. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «факультет-громадська організація» : [монографія] / Л. І. Міщик, Т. П. Голованова, В. В. Васильєва. – Запоріжжя : Вид-во «Просвіта», 2006. – 220 с.
60. Москалик Г. Ф., Булах М. О. Гендерні конфлікти студентів / Антропологічні виміри філософських досліджень, 2017, Вип. 11. – С.93-101.
61. Обозов Н.Н. Психология взрослого человека. – СПб. Лингва-Центр, 2000. – 418 с.
62. Орлов, А.В. Соціологічна репрезентація образів чоловіка й жінки в національному медійному просторі. [Електронний ресурс] / А.В. Орлов, О.А. Хімченко // Соціологічні студії. – 2015. – Вип. 1 (6). – С. 62–67. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/9955> –
63. Основи теорії гендеру. – К.: К.А.С., 2004. – 535 с.
64. Плісовська Е., Ліповицька М. Сучасне суспільство: роль чоловіка і жінки // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1/2. – С. 40–46.
65. Прокудина, О. О. Понятіе гендерного конфлікта и его признаки. [Електронний ресурс] / О. О. Прокудина // Вестник магистратуры. – 2016. – Вип. 8(59). – С. 49-51. – Режим доступу: http://www.magisterjournal.ru/docs/VM59_1.pdf#page=50
66. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. / Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Косенко А.Ф., Кочергіна Т.І. – К. : ІНКОС, 2009. – 272 с.

67. Репина Л.П. Женщины и мужчины в истории: новая картина европейского прошлого. Хрестоматия. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2002.
68. Рябова Т. Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований // Личность. Культура. Общество. 2003. Т. V. Вып. 1-2 (15-16).
69. Словарь гендерных терминов. – М. : Информация. – XXI век, 2002. – 256 с.
70. Смоляр Л. Феміністична традиція України і питання сучасного жіночого руху // Жінка і демократія. – К.: Жіноча громада, 1995. – С. 45–54.
71. Соколова Е.Т., Бурлакова Н.С., Лэонтиу Ф. Связь феномена диффузной гендерной идентичности с когнитивным стилем личности // Вопросы психологии, 2002. – №3. – С.41-51.
72. Титаренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності. – К.:Знання,1989. – №7. – 48 с.
73. Ткалич М.Г. Типи гендерної взаємодії персоналу організацій: розробка діагностичного інструментарію[Електронний ресурс] / М. Г. Ткалич // Проблеми сучасної психології. - 2013. - Вип. 22. - С. 551-565. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_22_48
- 74.Ткалич М.Г. Соціально-психологічні особливості гендерної взаємодії в організації [Електронний ресурс] / М.Г.Ткалич // Проблеми сучасної психології. - 2012. - № 1. - С. 46-52. - Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2012_1_9
75. Ткалич М.Г. Соціально-психологічні характеристики гендерних груп як суб'єктів гендерної взаємодії в організації [Електронний ресурс] / М. Г. Ткалич, Я. Ю. Кацович // Проблеми сучасної психології. - 2012. - № 2. - С. 76-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2012_2_16
76. Туринцева, Е. А. Гендерный конфликт глазами молодежи: биосоциологический аспект. / Е. А. Туринцева, Е. В. Решетникова, В. В.

Попова // Знание. Понимание. Умение. – 2016. – Вип. 4. – С. 171–182.
doi: 10.17805/zpu.2016.4.30

77. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспектива (друга половина ХІХ - ХХ століття): монографія / В. Л. Федяєва. — Херсон: РІПО, 2010. – 348 с.
78. Ходаківський, Є. І. Психологія управління: підручник / Є. І. Ходаківський, Ю. В. Богоявленська, Т. П. Гра-бар. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. – 492 с.
79. Чоловічий і жіночий світи: пошуки гармонії: матеріали круглого столу (м. Чернігів, 6 грудня 2016 р.) / за заг. ред. Н. А. Ємець ; Чернігівський національний технологічний ун-т. - Чернігів: ЧНТУ, 2017. – 52 с.
80. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. // «Гендерні студії» Спец. випуск незалежного культурологічного часопису «І». – Львів, 2000. – №17. – С. 22-29.
81. Шостром Е. Самоактуализационный тест – САТ. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.psychologos.ru/articles/view/samoaktualizacionnyu-test---sat>
82. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny // Journal of Consulting and Clinical Psychology, 42. – 1974. – P. 155-162.
83. Hyde Janet Sh. Half the Human Experience: The Psychology of Women.- D.C.Heath and Company. Lexington. Massachusetts. Toronto. – 1991. – 475 p.
84. Table 1: Human Development Index and its components [Электронный ресурс] // United nations development programme Human Development Reports. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI> –
85. Table 5: Gender Inequality Index [Электронный ресурс] // United nations development programme Human Development Reports. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/composite/gii>

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Маскулінність-фемінінність» С. Бем

Методика була запропонована Сандрою Бем (1974) для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності, маскулінності і фемінінності особистості.

Інструкція:

Вам пропонується опитувальник, який містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких Вам необхідно відповідати «так» (відзначаючи «+») або «ні» (відзначаючи «-»), оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Текст опитувальника

1. Вірить в себе.
2. Вміє поступатися.
3. Здатний допомогти.
4. Схильний захищати свої погляди.
5. Життєрадісний.
6. Похмурий.
7. Незалежний.
8. Соромливий.
9. Свісний.
10. Атлетичний.
11. Ніжний.
12. Театральний.
13. Напористий.
14. Ласий на лестощі.
15. Щасливий.
16. Сильна особистість.
17. Зраджений.
18. Непередбачуваний.
19. Сильний.
20. Жіночний.
21. Надійний.
22. Аналітичний.
23. Вміє співчувати.
24. Ревнивий.
25. Здатний до лідерства.
26. Турбується про людей.
27. Прямий, правдивий.
28. Схильний до ризику.
29. Розуміє інших.
30. Скритний.
31. Швидкий в прийнятті рішень.

32. Співчуваючий.
33. Щирий.
34. Покладається тільки на себе (самодостатній).
35. Здатний втішити.
36. Марнославний.
37. Владний.
38. Має тихий голос.
39. Привабливий.
40. Мужній.
41. Теплий, Сердечний.
42. Урочистий, важливий.
43. Має власну позицію.
44. М'який.
45. Вміє дружити.
46. Агресивний.
47. Довірливий.
48. Малорезультативний.
49. Схильний вести за собою.
50. Інфантильний.
51. Адаптивний.
52. Індивідуаліст.
53. Не люблячий лайок.
54. Не систематичний.
55. Має дух змагання.
56. Люблячий дітей.
57. Тактовний.
58. Амбітний, честолюбний.
59. Спокійний.
60. Традиційний, схильний до умовностей.

Ключ до тесту

Маскулінність («так»): 1,4,7,10,13,16,19,22,25,28,31,34,37,40,43,46,49,52,55,58.

Фемінінність («так»): 2,5,8,11,14,17,20,23,26,29,32,35,38,41,44,47,50,53,56,59.

Решта пунктів-нейтральні.

За кожен збіг відповіді з ключем нараховується 1 бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) відповідно до наступних формул.

$F = (\text{сума балів за фемінінністю}):20;$

$M = (\text{сума балів за маскулінністю}): 20.$

Основний індекс IS визначається як: $IS = (F - M)*2,322.$

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то роблять висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше + 1 ($IS > 1$) – про фемінінність. При цьому, у разі коли $IS < -2,025$, говорять про яскраво

виражену маскулініть, а якщо $IS > +2,025$ - говорять про яскраво виражену фемінініть.

Додаток Б

Методика на вивчення простору самореалізації М. Р. Гінзбурга

Інструкція: Що допомагає Вам відшукати сенс життя? Дайте відповідь, поставивши хрестик у відповідній графі проти кожного рядка.

Мені допомагає відшукати сенс життя	Дуже слабо	Досить слабо	Певною мірою	Досить сильно	Дуже сильно
1. Професійна діяльність					
2. Сім'я					
3. Особисте життя					
4. Освіта					
5. Спілкування					
6. Хобі					
7. Фізкультура, спорт					
8. Дозвілля і відпочинок					
9. Громадська діяльність					
10. Творчість					

Обробка результатів:

При обробці враховується отриманий бал (від 1 до 5) і вибудовується ієрархія сфер взаємодії в залежності від значимості. Відповіді оцінюються наступним чином: дуже слабо - 1 бал; досить слабо - 2 бали, в якійсь мірі - 3 бали; досить сильно — 4 бали; дуже сильно - 5 балів.

Значимість кожної з областей життєдіяльності оцінюється балом від 1 до 5. Високо значущими є ті, які оцінюються балами 4 і 5. Простір взаємодії оцінюється як відношення кількості високо значущих областей життєдіяльності до їх кількості. Показник простору взаємодії являє собою коефіцієнт, що варіює від 0 до 1.

Внаслідок того, що методика М. Р. Гінзбурга орієнтована на старшокласників, ми змінили перелік сфер, що характеризують простір взаємодії, орієнтуючись на відповідний вік респондентів, що беруть участь в нашому дослідженні (18-27 років). У модифікованому нами методикою

збережені сфери: навчання, суспільна робота, хобі, спілкування з друзями і знайомими, творчість, спорт; крім названих ми додали наступні сфери: професійна діяльність (замість «праця»), сім'я (включили в цю сферу «взаємини з чоловіком або дружиною, взаємини з дітьми, з батьками», «відпочинок і подорожі», дещо розширили сферу «заняття спортом» (в нашому варіанті «фізкультура, спорт, підтримка здоров'я»).

Додаток В**Тест суджень самореалізації особистості (С. І. Кудінов)**

Інструкція

Шановні панове!

Вам пропонується відповісти на запропоновані твердження для того, щоб виявити особливості Вашої Самореалізації в різних сферах життєдіяльності. На кожне твердження відповідайте якомога об'єктивніше, вибравши один з п'яти варіантів відповідей:

1-Ні; 4-частіше так;

2-частіше Немає; 5-так.

3 - коли як;

Обраний варіант відповіді занесіть в лист для відповідей навпроти відповідного питання.

Пам'ятайте, що опитувач не містить поганих або хороших тверджень, кожне з них може відповідати Вам в більшій чи меншій мірі.

Відповідайте по можливості швидко і пишіть ту відповідь, який перший приходить в голову. Дякуємо за участь!

Питання

1. Ваша самореалізація спрямована на створення психологічного комфорту в колективі.
2. Мета Вашої самореалізації - це розвиток індивідуальності (здібностей, характеру і т. д)
3. Ви завжди намагаєтеся на повну катушку проявити себе завжди і скрізь.
4. Найчастіше Ви відчуваєте труднощі, щоб зайнятися собою і хоч щось змінити в собі.
5. Ви відчуваєте підйом сил, коли розвиваєте у себе будь-які позитивні якості.
6. Для вас характерно занурюватися в апатію і байдужість, коли доводиться працювати над собою.
7. Ви абсолютно впевнені, що самовдосконалення особистості залежить виключно від самої людини.
8. Ви вважаєте, що не треба докладати ніяких зусиль над собою, людина і так може досягти духовної досконалості.
9. Ваше прагнення до саморозвитку спонукається бажанням змінити світ навколо себе.
10. Для Вас особистісне самовдосконалення пов'язане з потребою досягти гармонії всередині себе.
11. Самореалізація для вас - це постійний особистісний ріст людини, щоденна праця над собою.
12. Ви вважаєте, що самореалізація обумовлена спадковістю, і тому ніщо не здатне вплинути на її успішність.
13. Ви впевнені, що високий рівень особистісного розвитку дозволяє легко адаптуватися в навколишньому світі.

14. Вам, здається, безглуздо витратити час на власне досконалість, так як Вас оточують посередні люди.
15. Ви готові реалізувати всі свої можливості для досягнення досконалості в духовній сфері.
16. Всі прагнення змінити в собі щось нашоувхуються на вашу невпевненість
- 17.3 дитячого віку ви цілеспрямовано, щодня займаєтеся своїм самовдосконаленням.
18. Ваша самореалізація спрямована на набуття однодумців, друзів і шанувальників.
19. Основна мета самореалізації - це розвиток духовності, моральності.
20. Ви постійно прагнете змінити себе в кращу сторону, в духовному, особистісному і фізичному аспектах.
21. Ви з великим трудом домагаєтеся незначних результатів у своєму саморозвиток.
22. Ви завжди переживаєте радість, якщо усвідомлюєте своє духовне зростання.
23. У вас часто виникає спад настрою, якщо належить займатися своїм самовдосконаленням.
24. Ви вважаєте, що кожна людина повинна щодня додавати максимальні зусилля для розвитку себе як особистості.
25. Ви згодні з тим, що виключно зовнішні обставини та інші люди повністю визначають моральний розвиток особистості.
26. Ваше прагнення до постійного особистісного зростання спонукається бажанням бути корисним людям.
27. Ваше особистісний розвиток продиктовано тільки однією метою- домогтися успіху в житті.
28. На ваш погляд, самореалізація-це, перш за все, розвиток позитивних особистісних якостей, моральності і т. д.
29. Самореалізація у вашому розумінні - це ситуативний прояв активності.
30. Ви думаєте, що постійний особистісний розвиток сприяє досягненню успіху в житті.
31. Ви схильні припускати, що люди високоморальні страждають тому, що їх багато хто не розуміє, або насміхаються і відторгають.
32. Вам видається, що для повного особистісного самовдосконалення не вистачає знань і досвіду.
33. Вашої самореалізації часто заважає боязкість.
34. Ніколи в житті Ви не відчували збентеження, виступаючи в незнайомій аудиторії.
35. У будь-яких ситуаціях ви прагнете проявити себе в суспільно-корисною діяльності для вирішення соціальних проблем.
36. Велику значимість для Вас має досягнення суспільного зізнання.
37. Ви постійно прагнете реалізувати всі свої знання і здібності в соціально- значущих заходах.

38. Ви майже ніколи не виявляєте інтересу до будь-яких громадських акціям, рухам, партіям, організаціям.
39. Найбільше задоволення Ви отримуєте тоді, коли займаєтеся громадською діяльністю.
40. Вас майже завжди охоплює байдужість і апатія, якщо доводиться брати участь у громадських заходах (волонтерство, мітинги, соціальні акції).
41. Ви впевнені, що будь-яка громадська діяльність пред'являє величезні вимоги до особистої організації її учасників.
42. На Ваш погляд, громадською діяльністю займаються професійні невдахи, оскільки тут непотрібно докладати ніяких зусиль над собою.
43. Самовираження особистості в громадській діяльності найчастіше пов'язано з проявом патріотичних почуттів.
44. Ви не проти того, щоб присвятити себе політичній, або іншій громадській діяльності, оскільки це приносить хороші дивіденди.
45. Ви впевнені, що самовираження людини в громадській діяльності сприяє його всебічному розвитку.
46. Самовираження в суспільній сфері полягає в тому, щоб бездоганно виконувати всі доручення.
47. Повне самовираження людини в громадській діяльності дозволяє збагатитися новими знаннями та досвідом.
48. Ви переконані, що вираз своїх прихованих здібностей в суспільно-корисній справі крім заздрості і злості у оточуючих нічого не викликає.
49. Вашому самовираженню в соціальній сфері перешкоджає відсутність досвіду і знань.
50. Ви знаєте, як домогтися успіху в громадській роботі, проте цьому заважає Ваша скутість.
51. Я не зустрів жодної людини в житті, який був би мені неприємний і нецікавий.
52. Ваша соціальна активність пов'язана з вирішенням соціально-значущих проблем.
53. Вся Ваша діяльність продиктована бажанням стати відомою особистістю.
54. Ви ніколи не втрачаєте можливості взяти участь в колективних справах.
55. Найбільше вам лінь виконувати громадські доручення.
56. Ви відчуваєте захват, якщо має бути робота, в будь-якої політичної партії або громадської благодійної організації.
57. Самі негативні емоції у Вас виникають тоді, коли Ви змушені брати участь у соціально-значущих заходах.
58. Ви вважаєте, що могли б досягти великих результатів, в будь-якої громадської діяльності тому, що завжди покладаєтеся тільки на себе і чітко все контролюєте.
59. Ви впевнені, що для того, щоб присвятити себе громадській діяльності, повинні відбутися якісь події в житті і якісь обставини повинні вплинути на це.

60. Для Вас зайнятися громадською діяльністю означає віддати свою життя і себе іншим людям.
61. На Ваш погляд, більшість політиків і громадських діячів у своїй місії переслідують свої корисливі цілі, що не відображають інтереси інших людей.
62. Найбільше задоволення можна отримати від повної віддачі себе суспільно-значущої діяльності, де найбільш повно проявляється весь інтелектуальний і особистісний резерв.
63. На Ваш погляд, у суспільному житті прагнуть виразити себе невдахи в житті, тому що це не має жодного відношення до справжньої самореалізації особистості.
64. Ви вважаєте, що повна самовіддача в соціально-корисній діяльності сприяє не тільки успіху і визнанню, але і власному самоствердженню.
65. Суспільно-корисна праця як форма самовираження є примітивним і малопривабливим.
66. Ви готові займатися громадською діяльністю, проте не знаєте, з чого почати.
67. Ви відчуваєте збентеження і тривожність, якщо доводиться проявляти свою особистість публічно.
68. За все своє життя я не зронив жодного нецензурного слова.
69. Ваша самореалізація спрямована на розширення знань в професійній сфері.
70. Проявляючи себе в різних сферах, ви, перш за все, стурбовані просуванням своєї кар'єри.
71. Ви легко включаєтеся в будь-яку справу і проявляєте свої професійні хист.
72. Ви докладаете свої знання, в тому числі професійні тільки тоді, коли Вас про це попросять.
73. У Вас з'являються яскраві позитивні емоції, якщо Ви зайняті професійним вдосконаленням.
74. Для Вас характерна дратівливість і апатія, коли виникає необхідність отримувати нові професійні знання та вміння.
75. Ви впевнені, що професійна майстерності залежить тільки від самого людини, а не будь-яких зовнішніх обставин.
76. Ви вважаєте, що досягнення найвищої професійної майстерності залежить від удачі та інших людей.
77. Ваш інтерес до професійної досконалості обумовлений потребою бути корисним іншим людям, колективу, своїй фірмі.
78. Ваше прагнення до професійної компетентності пов'язане в більшій ступеня з досягненням особистого морального і матеріального добробуту.
79. Ви вважаєте, що справжня самореалізація можлива тільки в професійній сфері, де людина може проявити всі свої хист.
80. Вам здається, в професійній сфері немає можливості для вираження свого Я.

81. Ви схильні вважати, що тільки виражена професійна самореалізація здатна забезпечити успіх в житті кожної людини.
82. Ви не бачите сенсу в тому, щоб постійно вдосконалюватися.
83. На Ваш погляд, для повноцінної професійної самореалізації людині потрібен великий досвід і знання.
84. Ви вважаєте, що величезним бар'єром для професійної самореалізації виступає внутрішня скутість, сором'язливість, невміння встановлювати контакти.
85. Ви можете з легкістю переконати людину в невірності його суджень.
86. Основна мета Вашого самовираження - бути профі найвищого класу.
87. Вся Ваша діяльність пов'язана із здійсненням мрії – зайняти керівне крісло, не важливо де.
88. Ви завжди намагаєтеся до високої майстерності довести свої професійні навички та вміння.
89. Ви майже ніколи не проявляєте зусиль для професійного самовдосконалення.
90. Ви з радістю віддаєтеся своїй професійній діяльності і завжди намагаєтеся досягти досконалості.
91. При думці про свою професію у Вас виникає спад настрою.
92. Ви твердо знаєте, чого хочете домогтися в професійній сфері і докладаете для цього всі зусилля.
93. Вам видається, немає особливої необхідності витратити сили і час для підвищення професіоналізму, так як це не головне в житті людини.
94. Для Вас основним мотивом досягнення професіоналізму є бажання змінити все навколо себе, внести свій вклад в розвиток підприємства, міста, країни.
95. На ваш погляд, максимальне самовираження в професійній діяльності завжди продиктовано кар'єризмом.
96. У будь-якій професії людина може не тільки висловити, але і розвинути свої здібності, особистісно-ділові та моральні якості.
97. Ви вважаєте, що успіх у професійній сфері ні в якому разі не пов'язаний з самореалізацією.
98. Тільки повна віддача сил в освоєнні професійних завдань забезпечує успіх в житті і кар'єрі.
99. Ви впевнені, що професійна діяльність — це не та область, де людина повинна і може виразити себе на 100%.
100. Ви вважаєте, що домогтися більш високих результатів у професійній компетентності Вам заважає невміння чітко програмувати свою діяльність.
101. Вам видається, що низька самооцінка перешкоджає становленню професійної компетентності.
102. Ви ніколи не заздрити іншим людям в чому-небудь.

Ключ до тесту:

В основі методики закладено 17 шкал:

- Установочно-цільовий компонент:

18. соціально-значущі установки особистості самореалізації (прагнення бути корисним справі, іншим людям, суспільству і т. д); «С-3»: 1,18,35,52,69,86.

19. особистісно-значущі установки (забезпечують становлення і розвиток індивіда); «Л-3»: 2,19,36,53,70,87.

- Динамічний компонент:

20. енергійність (інтенсивність самовираження людини в різних сферах життя); «Е-Р»: 3,20,37,54,71,88

21. аенергічність (характеризує зниження загальної активності, спад, небажання доводити розпочате до кінця); «А-Р»: 4,21,38,55,72,89

- Емоційний компонент:

22. оптимістичність (переживання позитивних емоцій при самовираженні особистості в різних сферах життєдіяльності); «С-Т»: 5, 22, 39, 56, 73, 90

23. песимістичність (переживання негативних емоцій при самовираженні особистості в різних сферах життєдіяльності); «А-С»: 6, 23,40,57,74,91.

- Регуляторний компонент:

24. інтернальність (впевненість у своїх знаннях, здібностях і можливостях при самовираженні в будь-якій сфері); «І-Н»:7, 24, 41, 58, 75, 92.

25. екстернальність (впевненість, що самореалізація часто залежить від зовнішніх обставин, умов, везіння); «Е-Н»: 8, 25, 42, 59, 76, 93.

- Мотиваційний компонент:

26. соціоцентризм (характеризується на основі вираженості соціально-значущих альтруїстичних спонукань); «Е-Ц»: 9, 26, 43, 60, 77, 94.

27. егоцентризм (характеризується задоволенням власних егоїстичних інтересів і потреб); «Е-Ц»: 10, 27, 44, 61, 78, 95.

- Когнітивний компонент:

28. креативність характеризується за ступенем значущості, усвідомлення основних ознак, прийомів і способів самореалізації їх оригінальності, неповторності, розуміння і розкриття своїх можливостей у тій чи іншій сфері); «К-Р»: 11, 28, 45, 62, 79, 96.

29. консервативність (характеризується по поверхневому уявленню про самореалізації, однотипності вчинків, суджень, консервативного поведінці, невміння використовувати свої можливості і ресурси для справжнього самовираження в різних сферах); «К-Н»: 12, 29, 46, 63, 80, 97.

- Прогностичний компонент:

30. конструктивність (характеризується тим, наскільки успішно здійснюється самовираження здібностей, особистісних та інтелектуальних якостей у різних сферах діяльності у випробуваного); «К-Т»:13,30,47,64, 81,98.

31. деструктивність (характеризується перешкодою для повноцінного вільного самовираження своїх потенційних можливостей у громадській і професійній сферах) «Д-Т»: 14, 31, 48, 65, 82, 99.

- Компетентно-особистісний компонент:

32. соціальні бар'єри самореалізації (діагностує труднощі в самореалізації особистості, обумовлені відсутністю достатніх знань, умінь і досвіду); «С-Б»: 15, 32, 49, 66, 83, 100.

33. особистісні бар'єри самореалізації (характеризує ступінь ситуативної та особистісної тривожності, сором'язливості, страху і т. д., які є перешкодою для повного самовираження свого потенціалу в різних сферах активності); «Л-Б»: 16, 33, 50, 67, 84, 101.

34. додаткова шкала (ширості) «І-Т»: 17, 34, 51, 68, 85, 102.

Обробка отриманих даних за вищевказаною методикою починається з визначення достовірності даних, отриманих в процесі дослідження. Для цього за І-Т шкалою підраховуються позитивні відповіді з індексами 4,5. Якщо загальна сума становить 21 бал і більше, то результат дослідження недостовірний; при сумі рівній від 16 до 20 - результат сумнівний; якщо ж сума не більше 15 балів — результат дослідження може бути визнаний достовірним.

При достовірних результатах дослідження подальша обробка даних спрямована на отримання кількісних показників за всіма шкалами самореалізації, її рівня і окремих видів. За кожною базовою шкалою необхідно підрахувати суму відповідей індексів з позитивними значеннями (4,5). Кількісний показник свідчить про ступінь вираженості тієї чи іншої характеристики в структурі самореалізації. На наступному етапі складаються результати відповідей по кожному компоненту. Отриманий кількісний показник зі знаком « + » або «-» свідчить про домінування позитивної або негативної тенденції щодо конкретного компоненту у кожного респондента за винятком компетентно-особистісного компонента, де обидві шкали дозволяють судити про ступінь вираженості перешкод у самореалізації особистості. На наступному етапі кількісної обробки підсумовуються за описаним принципом всі сирі бали перших семи компонентів окремо з позитивним і негативним шкалами, після чого складається сума сирих балів з позитивним або негативним індексом.

Далі для виявлення домінування того чи іншого виду самореалізації необхідно провести підрахунок сирих балів за всіма шкалами. Особистісна самореалізація: питання 1-34 всіх базових шкал. Соціальна самореалізація: питання 35-68 всіх базових шкал. Діяльнісна самореалізація: питання 69-102 всіх базових шкал.

Самоактуалізаційний тест Е. Шострома**Інструкція:**

«Вам пропонується тест-опитувальник, що включає в себе 126 пунктів. Кожен пункт містить два висловлювання, позначені буквами «а» і «б». Уважно прочитайте кожну пару висловлювань. Визначте, яке висловлювання Вам найбільш підходить, більшою мірою відповідає Вашій точці зору, Вашій звичній поведінці. У бланку для відповідей (на листку) навпроти номера пункту поставте букву, відповідну вибраному вислову. Працюйте швидко і уважно, не пропускайте жодного пункту. Відповідайте щиро, першою відповіддю, що прийшла в голову. Ваші відповіді нікому не будуть повідомлятися».

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. а) Я вірю в себе тільки тоді, коли відчуваю, що можу впоратися зі всіма завданнями, що стоять перед мною.
б) я вірю в себе навіть тоді, коли відчуваю, що не можу впоратися з усіма завданнями, що стоять перед мною.
2. а) я часто внутрішньо бентежуся, коли мені говорять компліменти,
б) я рідко внутрішньо бентежуся, коли мені говорять компліменти.
3. а) Мені здається, що людина може прожити своє життя так, як їй хочеться.
б) мені здається, що у людини мало шансів прожити своє життя так, як їй хочеться.
4. а) Я завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негараздів.
б) Я далеко не завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негод.
5. а) Я відчуваю докори сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.
б) Я не відчуваю докорів сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.
6. а) У складних ситуаціях треба діяти вже випробуваними способами, так як це гарантує успіх.
б) У складних ситуаціях треба завжди шукати принципово нові рішення.
7. а) для мене важливо, чи поділяють інші мою точку зору.
б) Для мене не дуже важливо, щоб інші поділяли мою точку зору.
8. а) мені здається, що людина повинна спокійно ставитися до того неприємного, що вона може почути про себе від інших.
б) Мені зрозуміло, коли люди ображаються, почувши щось неприємне про себе.
9. а) я можу без всяких докорів сумління відкласти до завтра те, що я повинен зробити сьогодні.
б) Мене мучать докори сумління, якщо я відкладаю до завтра те, що я повинен зробити сьогодні.
10. а) іноді я буваю так злий, що мені хочеться «кидатися» на людей.
б) я ніколи не буваю злий настільки, щоб мені хотілося «кидатися» на людей.
11. а) Мені здається, що в майбутньому мене чекає багато хорошого,
б) Мені здається, що моє майбутнє обіцяє мені мало хорошого.

12. а) людина повинна залишатися чесним у всьому і завжди.
б) Бувають ситуації, коли людина має право бути нечесним.
13. а) Дорослі ніколи не повинні стримувати допитливість дитини, навіть якщо її задоволення може мати негативні наслідки.
б) Не варто заохочувати зайву цікавість дитини, коли воно може привести до поганих наслідків.
14. а) у мене часто виникає потреба знайти обґрунтування тим своїм діям, які я роблю просто тому, що мені цього хочеться.
б) у мене майже ніколи не виникає потреби знайти обґрунтування тих своїх дій, які я роблю просто тому, що мені цього хочеться.
15. а) я всіляко намагаюся уникати прикрощів,
б) я не прагну завжди уникати прикрощів.
16. а) Я часто відчуваю почуття занепокоєння, думаючи про майбутнє,
б) Я рідко відчуваю почуття занепокоєння, думаючи про майбутнє.
17. а) Я не хотів би відступати від своїх принципів, навіть заради того, щоб зробити щось, за що люди були мені вдячні.
б) Я хотів би зробити щось, за що люди були вдячні мені, навіть якщо заради цього треба було б трохи відійти від своїх принципів.
18. а) Мені здається, що більшу частину часу я не живу, а як ніби готуюся до того, щоб по-справжньому почати жити в майбутньому.
б) мені здається, що більшу частину часу я не готуюся до майбутнього «справжнього» життя, а живу по-справжньому вже зараз.
19. а) Зазвичай я висловлюю і роблю те, що вважаю за потрібне, навіть якщо це загрожує ускладненнями у відносинах.
б) Я намагаюся не говорити і не робити такого, що може загрожувати ускладненнями у відносинах.
20. а) Люди, які проявляють підвищений інтерес до всього на світі, іноді мене дратують.
б) Люди, які проявляють підвищений інтерес до всього на світі, завжди викликають у мене симпатію.
21. а) Мені не подобається, коли люди проводять багато часу в безплідних мріяннях.
б) Мені здається, що немає нічого поганого в тому, що люди витрачають багато часу на безплідні мрії.
22. а) Я часто замислююся про те, чи відповідає моя поведінка ситуації,
б) я рідко замислююся про те, чи відповідає моя поведінка ситуації.
23. а) Мені здається, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті труднощі, які ставить перед нею життя.
б) Я не думаю, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті труднощі, які ставить перед нею життя.
24. а) Головне в нашому житті — це створювати щось нове,
б) Головне в нашому житті — приносити людям користь.

25. а) мені здається, що було б краще, якби у більшості чоловіків переважали традиційно чоловічі риси характеру, а у жінок — традиційно жіночі.
б) Мені здається, що було б краще, якщо б чоловіки, і жінки поєднували в собі і традиційно чоловічі, і традиційно жіночі риси характеру.
26. а) дві людини найкраще ладнають між собою якщо кожен з них намагається перш за все принести задоволення іншому на противагу вільному вираженню своїх почуттів.
б) дві людини найкраще ладнають між собою якщо кожен з них намагається перш за все висловити свої почуття на противагу прагненню принести задоволення іншому.
27. а) Жорстокі і егоїстичні вчинки, які роблять люди, є природними проявами їх людської природи.
б) Жорстокі і егоїстичні вчинки, які роблять люди, не є проявами їх людської природи.
28. а) здійснення моїх планів в майбутньому багато в чому залежить від того, чи будуть у мене друзі.
б) Здійснення моїх планів у майбутньому лише незначною мірою залежить від того, чи будуть у мене друзі.
29. а) я впевнений в собі, б) Я не впевнений в собі.
30. а) мені здається, що найбільш цінним для людини є улюблена робота.
б) мені здається, що найбільш цінним для людини є щасливе сімейне життя.
31. а) я ніколи не пліткую.
б) іноді мені подобається пліткувати.
32. а) Я мирюся з протиріччями в самому собі.
б) Я не можу миритися з протиріччями в самому собі.
33. а) якщо незнайома людина надасть мені послугу, я відчуваю себе зобов'язаним йому.
б) якщо незнайомий чоловік надасть мені послугу, я не відчуваю себе зобов'язаним йому.
34. а) Іноді мені важко бути щирим навіть тоді, коли мені цього хочеться.
б) Мені завжди вдається бути щирим, коли мені цього хочеться.
35. а) Мене рідко турбує почуття провини.
б) Мене часто турбує почуття провини.
36. а) Я постійно відчуваю себе зобов'язаним робити від мене залежне, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.
б) Я не відчуваю себе зобов'язаним робити все від мене залежне, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.
37. а) Мені здається, що кожна людина повинна мати уявлення про основні закони фізики.
б) Мені здається, що багато людей можуть обійтися без знання основних законів фізики.
38. а) я вважаю за необхідне дотримуватися правила «не витрачай часу дарма».

- б) я не вважаю за необхідне дотримуватися правила «не витрачай часу дарма».
39. а) Критичні зауваження на мою адресу знижують мою самооцінку.
б) Критичні зауваження на мою адресу не знижують мою самооцінку.
40. а) Я часто переживаю через те, що в даний момент не роблю нічого значного.
б) я рідко переживаю через те, що зараз не роблю нічого значного.
41. а) я вважаю за краще залишати приємне «на потім» б) Я не залишаю приємне «на потім».
42. а) Я часто приймаю спонтанні рішення, б) Я рідко приймаю спонтанні рішення.
43. а) я прагну відкрито висловлювати свої почуття, навіть якщо це може привести до будь-яких неприємностей.
б) я намагаюся не висловлювати відкрито своїх почуттів в тих випадках, коли це може привести до будь-яких неприємностей.
- 44 а) Я не можу сказати, що я собі подобаюся.
б) Я можу сказати, що я собі подобаюся.
45. а) я часто згадую про неприємні для мене речі,
б) Я рідко згадую про неприємні для мене речі.
46. а) мені здається, що люди повинні відкрито проявляти в спілкуванні з іншими своє невдоволення ними.
б) Мені здається, що люди в спілкуванні з іншими повинні приховувати своє невдоволення ними.
47. а) мені здається, що я можу судити про те, як повинні вести себе інші люди.
б) мені здається, що я не можу судити про те, як повинні вести себе інші люди
48. а) мені здається, що поглиблення у вузьку спеціалізацію є необхідним для справжнього вченого.
б) мені здається, що поглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.
49. а) При визначенні того, що добре, а що погано, для мене важлива думка інших людей.
б) Я намагаюся сам визначити, що добре, а що погано
50. а) мені буває важко відрізнити любов від простого сексуального потягу.
б) я легко відрізняю любов від простого сексуального потягу.
51. а) Мене постійно хвилює проблема самовдосконалення,
б) Мене мало хвилює проблема самовдосконалення.
52. а) Досягнення щастя не може бути метою людських відносин,
б) Досягнення щастя — це головна мета людських відносин.
53. а) Мені здається, я можу цілком довіряти своїм власним оцінкам,
б) Мені здається, я не можу повною мірою довіряти своїм власним оцінкам.
54. а) При необхідності людина може досить легко позбутися своїх звичок.
б) людині вкрай важко позбутися своїх звичок.

55. а) мої почуття іноді призводять в подив мене самого,
б) мої почуття ніколи не призводять мене до подиву.
56. а) У деяких випадках я вважаю себе вправі дати людині зрозуміти, що вона мені здається дурною і нецікавою.
б) Я ніколи не вважаю себе вправі дати людині зрозуміти, що вона мені здається дурною і нецікавою.
57. а) Можна судити з боку, наскільки щасливо складаються відносини між людьми.
б) спостерігаючи з боку, не можна сказати, наскільки вдало складаються відносини між людьми.
58. а) Я часто перечитую по кілька разів книги, що сподобалися мені.
б) я думаю, що краще прочитати будь-яку нову книгу, ніж повертатися до вже прочитаного.
59. а) Я дуже захоплений своєю роботою.
б) Я не можу сказати, що захоплений своєю роботою.
60. а) Я незадоволений своїм минулим.
б) Я задоволений своїм минулим.
61. а) Я відчуваю себе зобов'язаним завжди говорити правду.
б) Я не відчуваю себе зобов'язаним завжди говорити правду.
62. а) Існує дуже мало ситуацій, коли я можу дозволити собі дурити.
б) Існує безліч ситуацій, коли я можу дозволити собі дурити.
63. а) прагнучи розібратися в характері і почуттях оточуючих, люди часто бувають надмірно бестактні.
б) Прагнення розібратися в характері і почуттях оточуючих природно для людини і тому може виправдати нетактовність.
64. а) Зазвичай я засмучуюся через втрату або поломки потрібних мені речей.
б) зазвичай Я не турбуюся через втрату або поломку речей, які мені подобаються.
65. а) я відчуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене очікує оточення.
б) Я не відчуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене очікують оточуючі.
66. а) Інтерес до самого себе завжди необхідний для людини.
б) зайве самокопання іноді має погані наслідки.
67. а) іноді я боюся бути самим собою.
б) я ніколи не боюся бути самим собою.
68. а) Велика частина того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення.
б) Лише небагато з того, що я роблю, приносить мені задоволення.
69. а) лише марнославні люди думають про свої достоїнства і не думають про недоліки.
б) не тільки марнославні люди думають про свої достоїнства.

70. а) Я можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.
б) я маю право очікувати від інших, щоб вони оцінили те, що я роблю для них.
71. а) людина повинна каятися в своїх вчинках.
б) людина зовсім не обов'язково повинна каятися в своїх вчинках.
72. а) Мені необхідні обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
б) Зазвичай мені не потрібні ніякі обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
73. а) у більшості ситуацій я, перш за все, хочу зрозуміти, чого хочу я сам.
б) у більшості ситуацій я, перш за все, намагаюся зрозуміти, чого хочуть оточуючі.
74. а) Я намагаюся ніколи не бути «білою вороною»,
б) Я дозволяю собі бути «білою вороною».
75. а) коли я подобаюся сам собі, мені здається, що я подобаюся всім навколишнім.
б) навіть коли я подобаюся сам собі, Я розумію, що є люди, яким я неприємний.
76. а) моє минуле значною мірою визначає моє майбутнє,
б) Моє минуле дуже слабо визначає моє майбутнє.
77. а) Часто буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.
б) Досить рідко буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обмірковувати ситуацію.
78. а) Ті зусилля і витрати, яких вимагає пізнання істини, виправдані, так як вони приносять користь людям.
б) Ті зусилля і витрати, яких вимагає пізнання істини, виправдані хоча б тим, що вони доставляють людині емоційне задоволення.
79. а) Мені завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.
б) Мені не завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.
80. а) Я довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.
б) Я не довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.
81. а) Мабуть, я можу сказати, що я живу з відчуттям щастя.
б) Мабуть, я не можу сказати, що я живу з відчуттям щастя.
82. а) Досить часто мені буває нудно,
б) Мені ніколи не буває нудно.
83. а) я часто проявляю своє прихильність до людини, незалежно від того, чи вона взаємна.
б) я рідко виявляю своє прихильність до людини, не будучи впевненим, що вона взаємна.
84. а) Я легко приймаю ризиковані рішення.
б) Зазвичай мені буває важко приймати ризиковані рішення.
85. а) я намагаюся у всьому і завжди чинити чесно.
б) Іноді я вважаю можливим шахраювати.
86. а) Я готовий примиритися зі своїми помилками.

- б) Мені важко примиритися зі своїми помилками
87. а) Зазвичай я відчуваю себе винуватим, коли поступаю егоїстично.
б) зазвичай Я не відчуваю себе винуватим, коли роблю егоїстично.
88. а) Діти повинні розуміти, що у них немає тих прав і привілеїв, що у дорослих.
б) Дітям не обов'язково усвідомлювати, що у них немає тих прав і привілеїв, що у дорослих.
89. а) Я добре знаю, які почуття я здатний відчувати, а які ні.
б) Я ще не зрозумів до кінця, які почуття я здатний відчувати, а які ні.
90. а) Я думаю, що більшості людей можна довіряти.
б) Я думаю, що без крайньої необхідності людям довіряти не варто.
91. а) минуле, сьогоднішнє і майбутнє представляються мені як єдине ціле,
б) моє сьогоднішнє представляється мені слабо пов'язаним з минулим і майбутнім.
92. а) я вважаю за краще проводити відпустку, подорожуючи, навіть якщо це пов'язане з великими незручностями.
б) Я вважаю за краще проводити відпустку спокійно, в комфортабельних умовах.
93. а) Буває, що мені подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
б) Мені майже ніколи не подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
94. а) Людям від природи властиво розуміти один одного.
б) за своєю природою людині властиво піклуватися про свої власні інтереси.
95. а) Мені ніколи не подобаються сальні жарти,
б) Мені іноді подобаються сальні жарти.
96. а) Мене люблять тому, що я сам здатний любити.
б) Мене люблять тому, що я намагаюся заслужити любов оточуючих.
97. а) Мені здається, що емоційне і раціональне в людині не суперечать один одному.
б) Мені здається, що емоційне і раціональне в людині суперечать один одному.
98. а) Я відчуваю себе впевненим у відносинах з іншими людьми,
б) Я відчуваю себе невпевненим у відносинах з іншими людьми.
99. а) Захищаючи власні інтереси, люди часто ігнорують інтереси навколишніх.
б) Захищаючи власні інтереси, люди зазвичай не забувають інтереси оточуючих.
100. а) Я завжди можу покластися на свої здібності орієнтуватися в ситуації.
б) Я далеко не завжди можу покластися на свої здібності орієнтуватися в ситуації.
101. а) я вважаю, що здатність до творчості - природна властивість людини.
б) Я вважаю, що далеко не всі люди обдаровані природною здатністю до творчості.
102. а) зазвичай Я не турбуюся, якщо мені не вдається домогтися досконалості в чому-небудь.

- б) Я часто засмучуюся, якщо мені не вдається домогтися досконалості в чому-небудь.
103. а) Іноді я боюся здатися занадто ніжним.
б) Я ніколи не боюся здатися занадто ніжним.
104. а) Мені легко змиритися зі своїми слабкостями,
б) Мені важко змиритися зі своїми слабкостями.
105. а) мені здається, що я повинен домагатися досконалості у всьому, що я маю робити.
б) мені не здається, що я повинен домагатися досконалості у всьому, що я роблю.
106. а) мені часто доводиться виправдовувати перед самим собою свої вчинки,
б) мені рідко доводиться виправдовувати перед самим собою свої вчинки.
107. а) вибираючи для себе будь-яке заняття, людина повинна рахуватися з тим, наскільки це необхідно.
б) людина повинна завжди займатися тільки тим, що йому цікаво.
108. а) Я можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я знаю.
б) Я не можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я знаю.
109. а) Іноді я не проти того, щоб мною командували,
б) Мені ніколи не подобається, коли мною командують.
110. а) Я не соромлюся виявляти свої слабкості перед друзями.
б) Мені не легко виявляти свої слабкості навіть перед друзями.
111. а) я часто боюся зробити якусь помилку,
б) Я не боюся зробити якусь помилку.
112. а) Найбільше задоволення людина отримує, домігшись бажаного результату в роботі.
б) Найбільше задоволення людина отримує в самому процесі роботи.
113. а) про людину ніколи з упевненістю не можна сказати, добрий він або злий.
б) зазвичай про людину можна сказати, добрий він або злий.
114. а) Я майже завжди відчуваю в собі сили чинити так, як я вважаю потрібним, незважаючи на наслідки.
б) Я далеко не завжди відчуваю в собі сили чинити так, як я вважаю за потрібне, незважаючи на наслідки.
115. а) Люди часто дратують мене,
б) Люди рідко дратують мене.
116. а) Моє почуття самоповаги багато в чому залежить від того, чого я досяг,
б) Моє почуття самоповаги в невеликій мірі залежить від того, чого я досяг.
117. а) зріла людина завжди повинна усвідомлювати причини кожного свого вчинку.
б) Зріла людина зовсім не обов'язково повинна усвідомлювати причини кожного свого вчинку.
118. а) я сприймаю себе таким, яким бачать мене оточуючі,

- б) я бачу себе не зовсім таким, яким бачать мене оточуючі.
119. а) Буває, що я соромлюся своїх почуттів,
б) Я ніколи не соромлюся своїх почуттів.
120. а) мені подобається брати участь в жарких суперечках.
б) мені не подобається брати участь в жарких суперечках.
121. а) У мене не вистачає часу на те, щоб стежити за новинками в світі мистецтва і літератури.
б) я постійно стежу за новинками в світі мистецтва і літератури.
122. а) мені завжди вдається керуватися в житті своїми власними почуттями і бажаннями.
б) Мені не часто вдається керуватися в житті власними почуттями і бажаннями.
123. а) Я часто керуюся загальноприйнятими уявленнями у вирішенні моїх особистих проблем.
б) Я рідко керуюся у вирішенні моїх особистих проблем загальноприйнятими уявленнями.
124. а) Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина повинна володіти певними знаннями в цій області.
б) Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людині не обов'язково володіти певними знаннями в цій області.
125. а) Я боюся невдач.
б) Я не боюся невдач.
126. а) Мене часто турбує питання про те, що станеться в майбутньому.
б) Мене рідко турбує питання про те, що станеться в майбутньому.
- Дякую! Перевірте, чи на всі питання ви відповіли в бланку для відповідей.

Ключі до тесту:

Шкала Орієнтації в часі: Па, 166, 186, 21а, 286, 386, 406, 416, 456, 606, 646, 716, 766, 826, 916, 1066, 1266.

Шкала підтримки: 16, 26, 3а, 4а, 56, 76, 8а, 9а, 10а, 126, 146, 156, 17а, 19а, 226, 23а, 256, 266, 276, 29а, 316, 32а, 336, 34а, 356, 366, 396, 42а, 43а, 446, 46а, 476, 496, 506, 516, 52а, 53а, 55а, 56а, 57а, 59а, 616, 626, 656, 66а, 676, 68а, 696, 70а, 726, 73а, 746, 756, 77а, 80а, 81а, 83а, 856, 86а, 876, 886, 896, 90а, 93а, 94а, 956, 96а, 97а, 98а, 996, 100а, 102а, 1036, 104а, 1056, 1086, 109а, 110а, 1116, 113а, 114а, 115а, 1166, 1176, 118а, 1196, 120а, 122а, 1236, 1256.

Шкала ціннісної орієнтації: 17а, 29а, 42а, 496, 506, 53а, 56а, 59а, 676, 68а, 696, 80а, 81а, 90а, 93а, 97а, 996, 113а, 114а, 122а.

Шкала Гнучкості поведінки: 3а, 9а, 126, 336, 366, 386, 406, 476, 506, 516, 616, 626, 656, 68а, 70а, 746, 826, 856, 956, 97а, 996, 102а, 1056, 1236.

Шкала Сензитивності: 26, 56, 10а, 43а, 46а, 55а, 73а, 77а, 83а, 896, 1036, 1196, 122а.

Шкала Спонтанності: 56, 146, 156, 266, 42а, 62а, 676, 746, 77а, 80а, 81а, 83а, 956, 114а.

Шкала самоповаги: 26, 3а, 76, 23а, 29а, 446, 53а, 66а, 696, 98а, 100а, 102а,

1066, 114а, 122а.

Шкала Самоприйняття: 16, 8а, 146, 226, 316, 32а, 34а, 396, 53а, 616, 716, 756, 86а, 876, 104а, 1056, 1066, 110а, 1116, 1166, 1256.

Шкала Уявленнь про природу людини: 23а, 256, 276, 506, 66а, 90а, 94а, 97а, 996, 113а.

Шкала Синергії: 506, 68а, 916, 93а, 97а, 996, 113а.

Шкала Прийняття агресії: 56, 8а, 10а, 156, 19а, 29а, 396, 43а, 46а, 56а, 576, 676, 856, 93а, 94а, 115а.

Шкала Контактності: 56, 76, 17 а, 236, 266, 366, 46а, 656, 70а, 73а, 746, 756, 796, 96а, 996, 1036, 1086, 109а, 120а, 1236.

Шкала Пізнавальних потреб: 13а, 206, 37а, 48а, 636, 66а, 786, 826, 92а, 1076, 1216.

Шкала Креативності: 66, 24а, 30а, 42а, 54а, 58а, 59а, 68а, 84а, 101а, 1056, 1126, 1236, 1246.

При розробки тесту не були однозначно визначені норми для високого, середнього і низького рівня самоактуалізації. Однак автор тесту стверджує, що показники САТ у самоактуалізованої особистості ні в якому разі не повинні «зашкалювати». 80 Т-балів і більше (таке явище Е. Шостром назвав «псевдосамоактуалізацією»), свідчить про дуже сильний вплив результату обстеження фактору соціальної бажаності або про намір випробовуваних виглядати в найбільш сприятливому світлі. 55 - 70 Т - балів - високий рівень самоактуалізації. 45-55 Т-балів - статистична норма

Шкальні оцінки в 40-45 Т-балів і нижче характерні для хворих невротами, різних форм межових психічних розладів.